

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

X. füzet.

Propertius elégiáiból.*

Propertius, a legkiválóbb római elégia-író, mindeddig jóformán teljesen ismeretlen a magyar irodalomban. Horatius, Vergilius, Tibullus, Ovidius és az úgy nevezett arany-kor többi költői rég figyelemben részesültek és több vagy kevesebb szerencsével, egészen vagy részben át vannak ültetve irodalmunkba. A heves érzelem és ízzó szenvedély e dalosa, kinek költeményei mintegy kiemelkednek abból a bizonyos classicus megkötöttségből s már a romanticismus szárnyain századokkal előbbre szállanak, hogy Goethét Római Elégiáinak megírására lelkesítsék, e költő -- mondom -- eddigelé semminemű polgárjogot nem nyert irodalmunkban. Ideje tehát, hogy lerójjuk iránta tartozásunkat. Rég óta foglalkozván elégiáinak átültetésével, olyan szerencsés voltam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az egésznek lefordításával megbízott. Most már sajtó alatt van a könyv s rövid idő alatt könypiacra kerül *Sextus Propertius elégiáinak négy könyve*, az Akadémia classica-philologiai bizottságának gyűjteményében kétféle kiadásban; az egyik csak a magyar fordítást foglalja magában bevezetéssel és jegyzetekkel, a másik a magyar fordítással szembevetve az eredeti szöveget is közli (bilinguis kiadás). A három első könyv foglalja magában a szerelmi elégiákat: ezeket modern, rimes alakban fordítottam, mivel a mai közönség így — meggyőződésem szerint — inkább élvezheti. Megjegyzem azonban, hogy itt is a hűséget tartottam első sorban szem előtt, mint a fordítás fő kellékét. A negyedik könyvet, a mely nagyrészt római régiségeket, helyeket és eseményeket énekel meg s tartalmánál fogva általában távolabb esik tőlünk, az eredeti alakban — distichonokban — fordítottam. Az itt következő mutatványok közt ily alakban van az utolsó, *Cornelia*, melyet Scaliger méltán nevezett el az elé-

* Székfoglaló az Erdélyi Irodalmi Társaság folyó év nov. 15-ikén tartott havi ülésén.

giák királyának (regina egiarum). Cornelia P. Cornelius Scipionak és Augustus elvált feleségének, Scriboniának a leánya s L. Aemilius Paullus censor felesége volt s mint ilyen iljan elhalt. E kiváló nőnek, a római matrona mintaképének, állít emléket Propertius ebben a költői halotti búcsuztatóban, melyről azt mondta Heyne, a nagy német philologus: »Százszor is elolvasom s mindig mélyen meghat.«

*

Első és utolsó.

(I, 12.)

- Téflenséget vethetsz szememre szünetlen?
 És Róma a bűntárs, a mely leköt engem?
 Hiszen annyi mérföld választ el a lánytól,
 A mennyi a Búgot a Pó folyamától;
 5 Nem ölel, mint szokta, szerelmes-enyelgve,
 Édes szava nem cseng immár a fülembé.
 Kedves valék egykor, és nem vala senki,
 Kinek oly hű lányt lett vón módja szeretni.
 Megiríglyélk üdvöm: isten ejtett-é meg?
 10 Fűve szakított szét Caucasus bérczének?
 Vége! a távollét változtat a lányon...
 Mily szerelem s elszállt mint a röpke álom!
 Eljött a magány sok hosszú éjtszakája,
 És fülem a saját szavamat útálja.
 15 Boldogok, kik a lány keblén keseregnek:
 Gyakran örül Ámor fakadó könnyeknek;
 Boldog, ki csalódván, beleszeret másba,
 Új rabságnak is van még némi varázsa.
 Én mást nem szeretek s őt sem hagyom, érzem:
 20 Cynthiával kezdtem, Cynthiával végzem.

Egyedül.

(I, 18.)

- Magános e hely itt, jó csendje panaszra,
 Lány szellő-fuvalmas e puszta berek;
 Titkos búját keb'ém itt már kifakasztja,
 Ha e kőszirtekben bízni merhetek.
 5 Hol kezdjem, Cynthia, gőgöd ellen vádam?
 Hol kezdjem a sírást, melyik bűnödért?
 Boldog szeretőknek ki valék sorában,
 Hű szívemért díjul ily gyalázat ért?

- Mit tevék? mi vétkem hűtött meg irántam?
 10 Féltékenynyé tett egy leányka reám?
 Úgy kegyelj, a milyen szent igaz: szobámban
 Soha meg se fordult más csinos leány.
 Habár e szenvedés méltán bosszut áhit,
 Haragommal téged mégse bántalak,
 15 Csak dühöd ne sujtson s szép szemed világit
 Ne zavarja értem omló könnypatak.
 Kevés a bizonyosság? szavaim hidegek,
 Ajkaim az esküt mert nem kürtölik?
 Ti lesztek tanúim, hogyha van szivetek,
 20 Pán-kedvelt fenyő te és ti bükkök itt.
 Hányszor hallják gyöngéd panaszom e lombok!
 A Cynthia nevet hány törzsre irám!
 Az bánt, hogy méltatlan zuditál rám gondot?
 Hisz néma kapudnak panaszlám csupán.
 25 Sok büszke parancsod tűröm megalázva,
 Tetteiden nem tör ki hangos jajom:
 Jutalmul, oh egek, bérezek rideg háza,
 S kietlen avar az, hol még nyughatom.
 Mit végig epedhet panaszom kesergőn,
 30 Nem hallja senki, csak a dalos madár.
 Habár nem érdemled, zengjen völgyön-erdőn
 A Cynthia-névtől a bérczi határ!

A végóra.

(II, 27.)

- Kérditek, halandók, rejtett végórátok,
 Mely ösvenyen érhet utól a halál;
 Mint a mágus, tiszta egen kutatjátok,
 Javunkra, bajunkra mely csillaga vál'.
 5 Szárazon, vizen törsz párthusra, britannra:
 Veszély itt is, ott is hány bukkan elő!
 Koczkán forog élted, azon sírsz, a harcza,
 Hogyha ingadoz Mars, a harczekeverő.
 Tűz dúlhatja házad, eltemet romjával,
 10 Ajkad is remegi a méregpohárt.
 Csak szerelmes tudja, mikor s mily halált hal,
 Hogy neki nem fegyver és nem vihar árt.
 Ülhet evezővel Styx nádasa partján,
 Hol a bús vitorla már feléje int:
 15 Ha visszakialtja hívó szóval a lány,
 Daczol a törvénnyel s visszatér megint.

Cornelia.

- Paullusom! a siromat te ne zaklasd köny özönével:
 Semmi fohász meg nem nyitja halál kapuját.
 Hogyha a holt e világ törvénye alá juta egyszer,
 Érczkapu állja utát, mely soha nem könyörül.
- 5 Hogyha e bús ország ura hallja is a te fohászkod:
 Siketen iszsza e part könnyeid áradatát.
 Égieket hat imád: ha a bért megkapta a révész,
 Béküvesült sirodát zord kapu zárja legott.
- Igy szólt búsan a kürt, hogy irigy fáklyának a lángja
 10 A máglyán heverő testemet elragadá.
 Védett-é Paullus frigye vagy diadalmas atyáim?
 Jó hirem annyi dicső záloga üdvöt adott?
 Másénál szelidebb volt-é Cornelia sorsa?
 Nézd eme terhet, öt új hordani úntig elég.
- 15 Óh gyász éjei, óh mocsarak, lassú vizek itt lenn,
 És valamennyi folyó, lépteimet lekötő,
 Bárha korán jöttem, de nem érdeklém meg e sorsot
 Szabj árnyamnak, atyám, itt jogokat kegyesen.
 Vagy ha az urna mögött egy Aeacus ül s oda szólít,
- 20 Ám légyen szavazás, s mondjon ítéletet ő.
 Űljenek ott testvérei és Minos közelében
 Eumenidák szigorú serege, figyelve reá.
 Nyugodjál Sisyphus, kerekeddel oh Ixion, állj meg,
 És a csalárd habokat Tantalus érje utól;
- 25 Egy árnyat se gyötörj, zord Cerberus; őrve dühöddel,
 S néma lakat zárán csüggve heverjen a láncz.
 Én védem magamat. Ha szavam hazug, akkor a vállam
 Nyomja Danajdáknak vödre, a rettenetes.
 Ős diadalmi jelek ha dicsőségünkre lehetnek,
- 30 Zengi Numantia és Afrika őseimet.
 Így tündöklenek ép az anyám részéről a Libók,
 Mindkét ház nagy hír oszlopain nyugoszik.
 Majd hogy a lányi ruhát kicserélte a nászi szövétnek
 S új kötelék övezé asszonyi fürteimet,
- 35 Ágyad enyém is lett, én Paullusom, ah kis időre!
 Ezt hirdesse a kő: „Egynek a hitvese volt”.
 Róma előtt is szent ősimnek a hamva tanúm lesz,
 Kiknek a szobra alatt Afrika porba' heversz,
 És az a hős, a ki Persesnek megtörte hatalmát,
- 40 Mikor az őse Achill hős erejét hazudá:
 Hogy sohasem lazítám példámmal a censori törvényt,
 S szégyenpír sohse szállt tűzhelyem istenire.

- Győztes atyái hírét Cornelia nem csufohá meg,
Sőt a dicső háznak példaadója vala.
- 45 Élete egy s ugyanaz, vétektől ment vala s fénylett
Nász szövetnekitől sirja szövetnekeig.
A természet ír szívembe családod erényét,
Hogy ne a bírótól félve kövessem a jót.
Bármilyen szigorú legyen a bírói ítélet,
- 50 Nem szégyelheti egy nő se, ha társa vagyok,
Claudia sem, tornyos Cybebe papnője, ki hurkot
Vőn derekára s voná véle az isteni nőt;
Az se, ki rábízott lángját hogy Vesta kívánta,
Hószinű fátylából szíta ki újra tüzet.
- 55 S téged drága anyám, Scribonia, bánta-e lányod?
Balsorsán kívül rajta találsz kivetőt?
Az anya könnye dicsér s az egész Rómának a bűja,
Caesar sóhaja is védi a csontjaimat.
Iulia lányának méltó testvére lehetnék,
- 60 Ezt rebegé s isten létire könnye omolt.
Ámde kiérdemlém a ruhát, mely dísz a nőnek,
Nem meddő az a ház, melyből a sors kiragadt.
Oh Lepidus, Paullus, vigaszim ti levétek a sirban,
Karjaitokba' hunyám én le örökre szemem.
- 65 Bátyámat kétszer látám a curulisi székben,
És a midőn consul lett, huga íme halott.
Lányom, censor-atyád született képmása, utánozd
Példámat s te is egy férfit hűve maradj.
Fentartsátok e fajt unokákkal: örömmel eloldom
- 70 Csónakom, annyi utód által e törzs ha virúl.
E végső jutalom legszebb diadalma a nőnek,
Hogy, ha kimúlt is, a hír érdemét emlegeti.
Szívünk zálogait bízom most rád, a szülöttem.
Nem hamvadt el e gond s hamvamat élteti még.
- 75 Atyjuk vagy, pótolod az anyát is, egész rajuk immár
Rád szorul, e terhet hordja nyakad szívesen.
Anyjuk csókjaival szaporítsd a síróknak a csókod,
Most az egész háznak súlya reád nehezül.
Hogyha a bű meglep, ne legyen tanu egy se: ha jönnek,
- 80 Könnytelen arczoddal csald meg a csókjaikat.
Légyen az éjed elég, Paullus, keseregni miattam,
Álmodban gyakran feltűnik arczom úgy is.
És ha az árnyamhoz szólasz bizodalmas ígéket,
Válaszomat várván, néha szakítsd meg a szót.
- 85 Ámde ha új násznak leszen ágyunk színhelye újra,
És helyemen gyanuval telve a mostoha ül:

- Tűrjétek, gyerekek, jó kedvvel atyátok e nászát,
Hódol a nő önként, látva nemes szívetek.
És ne dicsérjétek nagyon édes anyátok, a nyílt szó
90 Könnyen sértheti azt, ha velem egybevetik.
S hogyha atyátok hű marad árnyékomhoz örökre
És oly nagy becsben tartja haló poromat :
Könnyítsétek az aggkor majdani terhit előre,
Özvegyi állapotát hogy ne zavarja ború.
95 Vesztett éltem a sors a ti éveitekhe' csatolja,
S éljen enyéim közt Paullus, a boldog öreg.
És hálás a szívem, hogy mint anya gyászt sohsem ölték :
A temetésemen ott láttam egész seregem.
Elvégzém ügyemet. Legyetek tanuk oh siratóim,
100 Adja meg a hálás föld, a mit érdemelék.
Mert az erény eget is nyit: hadd legyenek érdemes arra,
Hogy híres ősimhez szálljanak a poraim.

CSENGERI JÁNOS.

A magyar nyelvjárások.

(II. és befejező közlemény.)

Hogy e nyelvjárási viszonyokat még több oldalról feltűntessem, ide csatoltam a Miatyánkhoz egy Petőfi-féle dalt is: *Ez a világ a milyen nagy.*

Petőfi költeménye a nyelvjárásokkal egybevetve.

I.

1. Ez a világ a milyen nagy,	Te, galambom, oly kicsiny vagy;
2. Ez a világ a milyen nagy,	Te, galambom, <i>o</i> j kicsiny vagy;
3. Ez a világ a milyen nagy,	Te, galambom, <i>o</i> ll kicsiny vagy;
4. Ez a világ a milyen nagy.	Té, galambom, <i>o</i> j kicsiny vagy;
1. De ha téged bírhatnálak,	A világért nem adnálak.
2. De ha téged bírhatnálak,	A világért nem adnálak.
3. De ha <i>t</i> éged bírhatnálak,	A <i>v</i> ilágért nem adnálak.
4. De ha <i>t</i> éged bírhatnálak,	A <i>v</i> ilágért nem adnálak.

II.

1. Te vagy a nap, én az éjjel,	Teljes teli sötéttséggel.
2. Te vagy a nap, én az éjjel,	Tejjes teli sötéttséggel.
3. Te vagy a nap, <i>i</i> én az éjjel,	Tel <i>l</i> es teli sötéttséggel.
4. T <i>e</i> vagy a nap, <i>e</i> én az éjjel,	Tejjes t <i>é</i> li sötéttséggel.
1. Ha szívünk összeolvadna,	Rám be szép hajnal hasadna!
2. Ha szívünk összeolvadna,	Rám be szép hajnal hasadna!
3. Ha szívünk összeolvadna,	Rám be <i>s</i> zép hajnal hasadna!
4. Ha szívünk összeolvadna,	Rám b <i>e</i> <i>s</i> zép hajnal hasadna!

III.

1. Ne nézz reám, süsd le szemed!	Elégeti a lelkemet.
2. Ne nézz reám, süsd le szemed!	Elégeti a lélkémét.
3. Ne nézz <i>r</i> eam, süsd le szemed!	El <i>l</i> égeti a lélkémét.
4. N <i>e</i> <i>n</i> ézz <i>r</i> eam, süsd le szemed!	El <i>e</i> légetyi a lélkémét.

1. De hisz úgy sem szeretsz engem; Égjen el hát árva lelkem!
2. De hisz úgy sem szeretsz engem; Égjen el hát árva lélkém!
3. De hisz úgy sem szeretsz engem; Égjen el hát árvo lélkém!
4. Dē hisz úgy sem szerētsz engēm; Égjen el hat árvo lélkēm!

A német Miatyánk, a szász nyelvjárásokkal egybevetve, magyaros helyesírással.

1. Irói nyelv: Fáter unzēr, der du biszt im Himmël,
2. Erdélyi (medgyesi) szász: Fuótēr eázēr, diēr tē beszt em Hemmël,
3. Szepesi szász: Fótēr unzēr, derszt dē beszt en Himmël.

1. gehájligt verdé dájñ Námé! cu unsz kommé dájñ Rájch,
2. gehélich verd deng Numēn cē eász kom dē Réch,
3. gehájlicht vér dájñ Nóm, cu unsz kom dájñ Rájch,

1. dájñ villé gésé im himmël alszo áuch áuf Erdēn!
2. dē vellēn geséch em hemmël vé uch áf jerden!
3. dájñ vēñ gésé en himmël ezeu euch of érdēn!

1. Gib unsz unzēr téglich brót! Fergib unsz unzré Suld
2. Gev ész eász déchlich briut! Fergef ész eász suld
3. Gēb unsz unzēr téglich breut! Fergēb unsz unzer sold

1. vi vír fergébēn unzern suldigern! und fúré unsz nicht
2. ve mír fergēēn eázēn seldigern! her fer ész net
3. vi bír fergén unzern seldijern! unt fir unsz nēch

1. in ferzuchung, zondern erlőzé unsz fon dem íbēl!
2. e ferzekkung, zángdern erlíz ész fun dem ívél!
3. en ferzuchung, zondern derlejš unsz fon dem íbēl!

1. Den dájñ iszt dász rájch, di kráft und di herlichkájñ in évigkájñ.
2. Den déng esz det réch, de kráft uch dē herleget en ívégēt.
3. Den dájñ ész dász rájch, di kráft unt di herlichkájñ en ejvichkájñ.

A német „Ez a világ . . .” (magyaros helyesírással).

1. Erdélyi (szebeni) szászul.

I.

Dē velt esz grisz, meng dájvken,
 Und, lengsz̄t er, beszt tā ē zí klín.
 Und doch verszt tā meng ígēn,
 E szi vedd ich dich nēt em dē velt gīēn.

II.

Tā beszt der dach em lechtē klíd,
 Ich ben dē nocht fol dankēlhít.

Ven *ász* hercēn en int fersmelcten,
 Vat *fír* ēn *hís* morje vedd *fír* *ász* ubrechen!

III.

Zet nēt *af* mich, ir *ugēl*teher!
 Ir breét mēr en dēt herc *eznēn*.
 Doch, ben ich *agē*left, o vi!
 E *zi* bret, nor bret, bez ich fergōn!

2. Szepesi szászul.

I.

Mog di veld *euch* noch *zeu* *grusz* zájn,
 Noch *zeu* *klein*, májn Tájbehen, du zájn,
 Mechszt nor *májnsz* mēt lájb unt *zeil* zájn,
 Voltszt mer for di velt nech *feil* zájn.

II.

Du *beszt* tog, der helle, lichte,
 Ich záj nocht, di *tonkle*, *tichte*;
 Volt *ber* unsz *ein*, vosz for e *sein*
 Morgenreut *mecht* on mer *ofgein*!

III.

Sáu *nēch* of mer! *stew'sz* *Eug* nider!
 Zonszt májn' *ormé* *zeil* ferbrít mer.
 E! du haszt mich *zeu* *nech* gēren:
 Mog der *flam* májn *zeil* ferečeren!

Ha statisztikai kifejezésre juttatjuk az elébb idézett nyelvjárási különbségeket a magyar és német nyelvben, akkor a nyelvjárási eltérések mértékét, a nevezett szövegeket szótagonként számítva, a következő számok adják meg:

		% ban	kerek számban	
1. A magyar Miatyánk 126 szótagjára esik	{	székely: 25,	20,	20.
		gőcsej: 28,	22,	20.
		palócz: 42,	33,	30.
2. A német Miatyánk 97 szótagjára esik	{	erdélyi: 70,	72,	70.
		szepesi: 35,	36,	40.
3. A magyar Ez a világ 96 szótagjára esik	{	székely: 10,	10,	10.
		gőcsej: 27,	28,	30.
		palócz: 46,	48,	50.
4. A német Ez a világ 96 szótagjára esik	{	erdélyi: 76,	79,	80.
		szepesi: 52,	52,	50.

Vagyis, rövidre szabva e számok értékét, minden 10 egységés szótagra jut 2—3 magyar nyelvjárási eltérés és 5—6 német eltérés.

A palóc közelíti meg leginkább a nyelvjárás fogalmát a német felfogáshoz mérten. De miután az eltérés a magyarban csak az önhangzóknban rejlik s ezek közt leginkább az *észésben*: az *é* hangok leszámításával a magyar nyelvjárasi viszony is kisebb lesz és a magyar nyelvjárás elnevezésének az értéke is jóval alább száll.

A tájnyelvek területéből kivesszük a fővárost. Budapest e tekintetben közömbös, úgyszólván, nemzetközi. Saját tájkiejtése nincsen. De azért mégis hallani az utczán egy-egy Mihaszna Andrástól göcsej kiejtést, egy-egy Mokány Berczitől alföldi kiejtést s az országházban a nyelvjárások egész gyűjteményét.

Vagyunk azért elegen, a kiknek a beszédéből a tájkiejtés nyoma végkép elmosódott. Használják ezt a megtisztult nyelvet az írók is s nevezik azért *írói* nyelvnek. De tekintettel a többségre, mely ezzel él s tekintettel Balassa (13) szavaira, a ki azt mondja, hogy »a magyar nép ma minden tekintetben egységes«, nevezhetjük helyesebben *egységes* magyar nyelvnek, mint azt már fentebb is tettem.

Ez az egységes magyar nyelv nem a nyelvjárásokból keletkezett, még kevésbé lett az »önkény nyelv« vagy közmegegyezéssel »átlagos« nyelvképen elfogadva (Vö. Simonyi T. M. nyelvtan 4). Az írói vagy köznyelvnek ép úgy van meg a fejlődési története, mint az u. n. nyelvjárásoknak. Ha az írói nyelv új szókat és új szólásokat teremt, erre a mindennapi szükség, meg érintkezés a külföldi irodalommal kényszeríti. Szóval, a nyelv fejlődik, a nyelv él. A nyelvjárások ilyen vagy amolyan fejlődését is az idegen érintkezés változtatja. Szókat és szólásokat elsajátít a nép is, másokat abban hagy. Csakhogy a nyelvjárások nem rendelkeznek folyó irodalommal, nyilvános ellenőrzés alatt nem állanak, míg az egységes nyelv változását, némelykor rohamos változását, a napi irodalom állandóan szemünk elé tárja. Ha Simonyi az »önkényes« szóval a nyelvellenes képzésekre vagy szólásokra czélt, az megjárja; de az egységes vagy írói nyelvet »a különböző« helyi és egyéni nyelvjárásokból némi önkény nyelv »megállapított« nyelvnek nevezni, az nem járja.

Magyar nyelvjárástól különbözik a *magyarosság* (jargon). A nyelvjárás többé-kevésbé földrajzilag meghatárolt területhez van kötve. De míg ebbe beleszületik, a magyarosságot nagy korában idegen nyelvéhez hozzá szerzi a magyar. Van *zsidó* magyarosságunk, a minő a Seiffensteine (a Borsszem Jankóban); van *német*

magyarosságunk, a minő a pozsonyi Kipfelhauseré; van *czigány* magyarosságunk és van *tót* magyarosságunk.

A nyelvjárásoknak tontosságot kölcsönöz egy-egy területükön rejtőző szó, melyet talán jelen eszközeinkkel az egységes magyarságból meg nem fejthetünk. Találkozik aztán valamely finn-ugor (rokon) törzs, mely azt »minden valószínűséggel«^o ős magyar szónak gyaníttatja. Valóban nem kicsinyelhető a nyereség, ha egy-egy ilyen ős szó bármi csekély felvilágosítást nyújthat nyelvünk s nemzetünk ős történetéről. Nyelvészeinknek egy-egy újonnan felfedezett szó okozta öröme eszembe juttatja a geologusokat, a kik, ha egy-egy mammut-fogat vagy bordát találnak, bármily kicsinységgel, de mégis valamivel hozzájárulnak a föld ős alakulásának történetéhez. De mennyi európai tudós véleményének kell közreműködnie, a míg ilyen lelet valódisága megállapítható, s mennyi előlegezett véleményt kell koczkaztatni egy ilyen leletnek az értéke meghatározása miatt. Nálunk is a magyar nyelv geologusai nagy vívmánynak tekintik, ha valamely zugában nyelvünk területének egy-egy mammut-csontot találnak. De a mi nyelvhasznítóink száma még nem elegendő, hogy az ilyen szók ősiségét bebizonyítottanak feltüntethessék.

A nyelvjárásokban rejlő *ősiséggel*, akár Balassa szerint is, úgy vagyunk, hogy a nyelvjárások alapját abban az idegen népben kell első sorban keresnünk, mely a magyar nyelv terjedésével ebbe olvadt s a mely »minden esetre sok elemet óvott meg eredeti — nem magyar — nyelvéből.«^o Ilyen idegenek voltak a szlávok, rómaiak, gepidák, avarok és germánok, a kik a magyarok bejövetele előtt itt laktak; vagy a jászok, kúnok, besenyők, a szerbek, oláhok és németek, a kik a honfoglalás után vándoroltak be (vö. Balassa i. h. 13 és 18. l.). Legeredetibb nyelvjárásunk, mint a palócz (hajdan *polovcsin*) és a göcsej (hajdan *gotsche*), nevén hordja idegen faj befolyásának a bélyegét. S bizonyos, hogy ezek az idegenek, mint sok más, elmagyarosodtak; de minden esetre elősegítették új nyelvjárások keletkezését és elébbi nyelvük eredeti sajátágaiból egyet-mást átvittek ebbe (l. Balassa i. h.). A kik pedig a magyarosodásnak ellent állottak, a velök közlekedő szomszéd magyarságot nem kis mértékben befolyásolhatták. S ez a körülmény óvva int, hogy a nyelvjárásainkban található »eredeti«^o szokat az ősiség nemes levelel könnyen fel ne ruházzuk.

Ha tehát a Simonyi-fele nyelvjárásokat az eredeti, ős nyelv-

től elesett és idegen befolyás alatt keletkezett kiejtéseknek tekintem: az u. n. nyelvjárások inkább elfajúlt (Sachs-Villatte szerint: *variétés*, *Abarten*), semmint nemes hajtásai a törzsökös, ősi nyelvnek.

Azért az u. n. *nyelvjárások kutatása*, mibenlétük tudományos megállapítása, nem kicsinyelhető néprajzi tekintetből. A nép saját szája íze szerint elbeszélte meséi, dalai, közmondásai, versei az ő érett gondolkodásába, lelki életébe enged pillantanunk. Szükségesnek tartom továbbá a nyelvjárási gyűjtést azért is, hogy egyes szavain és mondatalkotásain feltűntessék a kutatók az eltérést az egységes nyelvtől. Kevésbé biztató a nyelvjárások elébb említett keletkezése miatt a nyelvhasonlítási eredmény, mely miatt nyelvészeink a nyelvjárásokban megőrzött egyes »régí szókat« vagy »alakokat« tanulmányozás tárgyává tesznek.

Állami vagy *irodalmi* szempontból egyenesen kárára volna a magyarnak a sok nyelvjárás. Hogy Németország 1870 előtt darabokra szakadt, az együvé tartozás érzetének nem csekély hiánya okozta, a mire nagy befolyással voltak a nyelvi állapotok. Majdnem annyi főhercezségre vagy fejedelemségre osztottak, a hány nyelvjárás volt. Milyen nagy államférfiúi erőlködésébe került az akkori kancellárnak az együvé tartozást bennök felébreszteni, hogy egyesült erővel hozzá fogjanak az egységes Németország megteremtéséhez. Az irodalom, a mi még egyedül tartotta a politikai testeket, jött segítségére a német egységnek. A költő Wacht am Rhein-ja az összes német államok polgárait elragadta.

De a hol a nyelvjárások külön irodalmakat is fejlesztenek, ott az egységre törekvés hiába való. Ilyenek a szláv nyelvek, az orosz, a cseh, a horvát, a szerb, a tót, a lengyel, melyek mind saját irodalommal dicsekednek. Némelyikök nem is akar tudni a fajrokonságról; vagy ha tudnak is, az önálló irodalom fejlesztése féltékenyené tette egymásra.

Azzal tehát nincs mit kérkednünk, hogy annyi meg annyi nyelvjárás van a magyar nyelv területén. Mert a hol virúlnak a nyelvjárások, ott satnyúl a közös irodalom ápolása. S a hol hódít az egységes magyar nyelv, ott népeket is hódít az irodalom. Dicsőségünkre fog válni, ha sikerül a nyelvjárások kevesbítése és az egységes nyelv terjesztése. Csak ezzel fog édes hazánk uralkodó törzse megizmosodni és ellenállani az ellenséges indulatú nemzetiségeknek.

VERESS IGNÁCZ.

Sófalvi József.

Az első név, a melylyel a magyar aesthetikai gondolkodás történetében találkozunk, a Sófalvi Józsefé. Találkozunk ugyan már előtte is, pl. Bessenyei-nél, aesthetikai vonatkozásokkal, a melyek idegen hatások nyomait árulják el; de az első, a kitől magyar nyelven aesthetikai tárgyú munka, habár csak fordításban is, megjelent, az Sófalvi kolozsvári ref. »lector professor.« Tehát figyelmünket nemcsak azért érdemli meg, mert az akkor még nagyon szegény magyar irodalmat külföldi aesthetikai művek fordításával gazdagította, nagy nehézségekkel próbálkozva meg a szegényes nyelv kevésbé alkalmas volta miatt új fogalmak kifejezésére, hanem minket közelebbről azért is érdekel, mert Kolozsvárt tanult s élete utolsó éveit a kolozsvári ev. ref. collégiumban töltötte, mint theológiát és egyháztörténetet előadó helyettes tanár.

Radnai Rezső Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. Budapest, 1889. (Olesó Könyvtár 252. sz.) czimű művében, a mely a felvett korszak történetét nagyon terjedelmesen, kimerítőleg és alaposan tárgyalja, Sófalvi életéről mindössze csak annyit tud, »hogy az erdélyi református consistorium papja volt, a leydeni és göttingai egyetemeken végezte tanulmányait, utóbb theológiát előadó tanára lett a kolozsvári collegiumnak és három munkát ültetett át magyarra, szintén még leydeni tartózkodása idején.«¹ *Dr. Versényi György: Az aesthetika hazánkban.* Budapest, 1874. Sófalviról nem emlékezik meg, valamint *Almási Balogh Pál* sem (Philosophiai Pályamunkák. I. k. Budán, 1835.). Tehát Sófalvi életéről eddig csak annyit tudtunk, a mit Radnai Gyöngyösi Jánosnak *Sófalvi József és Farkas Susanna öszvekelésekre (1814.) írt menyegzői versének* jegyzeteiből közölt.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Sófalvi ismeretes életrajzi adatait kiegészíthetem eddig nem ismertekkel. A kolozsvári ev. ref. főgymnasium könyvtárában ugyanis Szabó Sámuel és dr. Török István könyvtárnok urak szívessége folytán ráakadtam Sófalvinak egy szomorújelentésére, a mely a múlt évig a gróf

¹ Id. m. 29. l.

Teleki család tulajdona volt s a könyvtárnak ajándékozott. E gyászjelentés, melyet »hiv tanítójához való háládatosságból« a »kolozsvári reformátum nemes collegium« bocsátott ki, meglehetősen részletességgel előadja családját, iskoláztatását, külföldi tanulmányait, irodalmi munkásságát, hivatalos állásait, halálát.

Sófalvi József született 1745. november 18 án Szigeten. Családjá Etédrről (Údvarhely m.) származott, hol »régől fogva virágzó familiája mind a külső, mind pedig a belső hivatalokban hasznos előmenetellel forgolódott fiakat adott a hazának«. Édes atyja Sófalvi József, a szigeti ref. ekkleziának 32 évig papja volt. Róla mondja a gyászjelentés, hogy »szélesebben kiterjeszté dicséretét familiájának«. Neje Gidófalvi Jancsó Mária, kit 1742-ben vett nőül s kitől öt gyermeke született: József, a mi fordítónk, Mária, Dániel, István és János. Atyja csendes, szelíd, jóságos ember, az ekkleziának »elete fogytaig szelíd és buzgó lelki tanítója«. Nagyatyja Sófalvi István, »ki a maga szülőtte földét belső hivatallal ékesítette«, tehát szülőfalujában lelkész volt. Úgy látszik, hogy a lelkészi hivatás iránti vonzalom és szeretet családi erény volt.

Sófalvi a m. szigeti »szépen virágzó oskolában« kezdett tanulni. Otthon és az iskolában is vallásos nevelésben részesülhetett. Ez iskola elvégzése után »azonnal az úrnak ajánltatott, hogy néki szenteltetett lenne teljes életében«. Könnyen tanuló, élénk telfogású, »nagyon siető nemes elméjü« ifjú volt. 1764-ben a kolozsvári ref. főiskolába ment a theologiai tudományok hallgatására. Tanárai voltak: Huszti György, Pataki Sámuel, Szathmári Pap Mihály és Bodoki József. E tanáraiban »olyan pallérozó mesterekre talált, kiknek mérő regulájok szerént kicsinositott lelki alkotványát még az elmének mindentéle mestersegeit sokkal nagyobb tökéletességre vitt idegen nemzetek is meglepéddel s gyönyörködve nézték«. A theologiai évfolyamok végeztével 1771-ben külföldre ment, »a mások felett hőleselkedni tudó németek földére«, hogy »eddig is sokra vitt, de még többekre mehető szép tehetségeit jobban megneemesithetné«; s a göttingeni egyetem theologiai facultására iratkozott be. Itt »a theologia mezejének szélesen kiterjedt határát haszonnal járta fel« Michaelis, Miller és Valch tanárai vezetése mellett. Ethikai előadásokat, »erkölcsi tudományokat« is hallgatott Federtől és Lesstől. Göttingenben két évet töltött. 1773-ban a leydeni egyetemre ment, nem tudott még megállapodni »a szüntelen nagyobb-nagyobb tökéletességre vágyódó lélek«. Leydenben theologiai előadásokat Schulteustól, de Moortól és Hollebeektől, ethikát és természettudományokat Pesteltől és Allemandtól hallgatott. Még leydeni tartózkodása alatt lefordította Sulzernek *A természet munkáiból véte-tett Erkölcsi Elmélkedéseit, A természet szépségeiről való Beszélgetéseit*, és »amaz életre oktató regulákat magában foglaló

gyönyörűséges könyvecskével együtt, azoknak eredeti érdemekhez illendő magyarsággal megajándékozta. Ez utóbbi »gyönyörűséges könyvecske« a Radnaitól említett *Oeconomia vitae humanae*, azaz: az emberi életet igazgató bölcs regulák, Kolozsvár, 1777., a melyek »egy régi bramina, vagy indiai philosophus által irattak, és ezelőtt nem sokkal ugyanazon eredeti nyelvben levő kézírásból elsőben chinai, azután anglus, német francia és más nyelvekre, most pedig újabban az utolsóból magyarra fordítottak, Sófalvi József által«.

Ebből kitetszik, hogy Sófalvi a francia nyelvet is értette. Hogy több idegen nyelvet tudott, azt a szomorújelentésen olvasható első versből látjuk:

Kiben az istennek nagy ajándékai
Tündöklöttek, s hasznos szép talentumai,
Ki szélesen terjedt nagy tudományával
Híres volt, s idegen nyelvek tudásával.

A Beszélgetések 122. lapján lévő aljegyzetben említi Sófalvi Reimarusnak következő munkáját: *A »Természeti Vallásnak fővebb Ágazati*, melyeket Elmékedésekbe foglalva előadott S. Reimarus. Az mellynek rövid summáját egy két szóval itten leírni, talán nem lesz en az olvasónak unalmára, a míg kedves nemzetemet az egész drága munkának született nyelvünkön való olvasásával gyönyörködtetni szerencsém lehetne. Radnai ez igéretet közölve, megjegyzi: »nincs rá adat, hogy tényleg megjelent volna«. Valószínű, hogy e munka lefordítását Sófalvi megkezdette; de adataiban oly pontos és lelkiismeretes forrásunk nem tud e fordítás megjelenéséről, ennél fogva biztosan állithatjuk, hogy nem jelent meg.

Három év múlva, 1776-ban megrakodva ismeretekkel, »mellyekben való szép előmenetének nemzete előtt is már próbáját mutatta«, hazatért. A jeles képzettségű ifjút, hogy ismereteinek fényét ragyogtathassa, meghívták a főconsistorium papjának Nagy Szebenbe. »Innen, mint nagyobb helyről, hire elterjedvén«, római szent birodalmi gróf Teleki Ádám 1779-ben kendi-lónai uradalmába hívta papnak. Négy évig legeltette itt az Úr seregét »híven és nagy kedveséggel«. Ekkor Szathmári Pap Mihály, »Erdély felett lévő ritka phaenomenon«, gyengélkedése és betegeskedése miatt nem tarthatván órákat, maga mellé hívta kiségitő és helyettesítő tanárnak. Ez állást elfoglalta s 1783-ban be is iktattatott, s hogy azt »házi gondoktól üres elmével jobban folytathassa, ő is fele segítő keresésére fordítá vigyázó szemeit«. 1784-ben nőül vette Farkas Zsuzsánnát, Farkas János senator és Beregszászi Zsuzsánna leányát. Ezután családjának s tanári kötelességeinek szentelte életét, mint az első versben olvassuk:

Ki talentumival híven kereskedett,
Krisztushoz sok gyenge szíveket vezetett.
Ki tizenegy esztendőnek elfolytával,
Kolozsvárt sok hasznot tett szolgálatjával.

Házasságát öt gyermekkel áldotta meg az ég: József, »ki még igen gyenge csemete korában az örökkévalóságba általplántáltatott«, Klára, Zsuzsánna, József és Krisztina. Meghalt 1794. szeptember 11-én, éjjel 2 órakor, életének 49. évében.

»A kihez, mint hű tanítójához való háládatosságát, holta után is e szomorú versekben akarta az élők eleiben terjeszteni a kolozsvári reformátum nemes collégium.« Itt következnek a szomorú versek, szám szerint 6; az első Tordai Sámuel barátjától, kolozsvári ref. paptól és a Kolozs és Kalotaszegi papi kerületnek, proseniorától (esperes), a második öcsésétől Sófalvi Istvántól, »nemes Belső-Szolnok megye hités szolgabírájától«, a harmadik Mátyás Mihály seniortól, a negyedik Horváth Mihály coll. adsessortól, a zsidónyelv praesesétől, az ötödik Dombi János coll. adsessortól, a metaphysikusok praesesétől, a hatodik Vadas Pál poeseos praeeptortól.

Fordításai a következő címekkel jelentek meg: *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélekdedések*, mellyeket német nyelven írt és kibocsátott Johann Georg Sulzer, a berlini királyi gymnasiumban mathesist tanító professor. Most pedig kedves nemzetének, a *Teremtő Felség esméretében léjendő épülésére, és erkölcseinek azon tökéletes példa szerint való formáltására* magyarra fordított Sófalvi József Kolozsváratl, 1776.¹ A másik: *A természet szépségéről való beszélgetések*. Mellyeket német nyelven írt Johann Georg Sulzer, a berlini királyi gymnasiumban a mathesist tanító professor. Most pedig nemzete hasznára magyarra fordított Sófalvi József Kolozsváratl. 1778. Ajánló levele kelt Leydenben 1775. Szt. György havának 16-án.

Sulzer aesthetikai rendszere lényegében véve nem különbözik a Wolff-Baumgarten-léle aesthetikától, lényegi haladást Baumgarten után nem jelez. De kerüli forma tekintetében azt a rideg schematismust, mely a Wolff-Baumgarten iskoláját jellemzi s tanaikat élvezhetetlenekké teszi; másfelől pedig az aesthetikai gondolkodás főproblémáját, a szépet ethikai tendenciák mögött szinte eltünteti, a szépet erkölcsi szempontból tekinti s csak annyiban tulajdonít becsel neki, a mennyiben az előtérbe lépő erkölcsi érzés igényeit szolgálja. Baumgarten után az emberi szellemnek két egymástól teljesen független tehetségét, u. m. az *értelem* és az *erkölcsi érzést* különbözteti meg, »melyeknek fejlődésére kell alapítani a társadalmi élet boldogságát.«²

¹ Ajánló levele kelt Leydenben, 1775. október 6-án.

² Sulzer: Allgemeine Theorie der schönen Künste, in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt. Leipzig, 2. kiad. 1792. I. az 1. kiadáshoz írt Előszót.

Az értelemről függ annak lehetősége, de az erkölcsi érzés adja meg becsét, értékét. Ha az értelem gyümölcseit élvezni, a társadalmi életben boldogok lenni akarunk, akkor társadalmi erényeket, az erkölcsi rend, a szép és jó iránti érzést kell a kedélyekbe beültetni. A szép és jó örömeinek ismételt élvezetéből származik az azok utáni vágy és a kellemetlen benyomástól, melyet a rút és rossz gyakorolnak ránk, az ellenszenv minden iránt, a mi az erkölcsi rend ellen van. E vágy és ellenszenv ösztönzi az embert arra a nemes tevékenységre, a mely szakadatlanul a jó gyarapításán s a rossz meggátlásán munkálkodik. »Ez az üdvös hatásuk a szépművészeteknek, melyeknek tulajdonképeni célja az, hogy a szép és jó iránt élénk érzést, a rút és rossz iránt erős ellenszenvet ébresztszenek.»¹

A Baumgarten nézeteitől való ez eltérések adják épen az ú. n. popularis aesthetika lényegét, a mely abban áll, hogy az aesthetika tulajdonképeni tárgyának nem a szépet, hanem a jót tekinti. E felfogás helytelenségét bírálni most nem feladatunk. Csupán csak jeleztük, hogy kitűnjék, hogy Sófalvit, mint papot és theologiai tanárt, a fordításnál nem »széptani gondolatok, hanem ethikai érdek és theologiai cél« vezették, mint Radnai mondja.² Különben ő maga is mondja ezt ajánló beszédében. Oly munkát fordított, »melynek egyedül csak az a célja, hogy az embereket a valóságos gyönyörűségre, az igaz boldogság kútjéhez, az Istenhez vezérelje, hogy ezt az imálandó felséget, ne csak a külső isteni tiszteletnek szokott helyén, ne csak a Templomban, hanem valaholott az Ő lábainak nyomait, mindenható újjainak nyomását hagyta, a melyekkel teljes a Menny és Föld, teljes az egész természet, mindenütt a földnek poráig meghunyászkodott alázatossággal tiszteljük.« Sulzernek is az a célja, hogy a természet szemléletének szeretetére, titkos szépségeinek kutatására buzdítson, hogy ezek alapján a minden szépség örök kútjéhez, az isten gondolatához emelkedhessünk. Ugyanez az élet külső természeti szükségéről, hanem az ember szívét gyönyörködteti és boldogságát nagyobb gradusra emeli. Szánalomra méltók azok, kik a régi és új szerzők olvasása közben nem éreznek szellemi örömet, »de azokért könyveket lehetne hullatni, a kik előtt a természetnek minden bölcseséggel teli könyve bézáróztatott, vagy legalább olvashatatlan. Mert a ki a szépségnek remek példáit ebben a könyvben nem olvasta, igen vékony értelme vagyon annak a szépségről; a ki pedig olvasta, még sem érzi, az épen nem tudja, hogy mi legyen az igaz szépség«. A legfőbb cél a lélek tökéletessége. Az érdemi meg a bölcs nevet, ki e főcélra vezető eszközöket illően megválasztja, lelkének tehetségeit tökéletesíti, értelmét a dolgok ismer-

¹ Id. m. Előszó XIII. 1.

² Radnai: Aesthetikai törekvések Magyarországon. O. K. 252. sz. 40 l.

retével ellátja, az ifjú kor indulatosságából származó hibákat kiirtja, szivét a vétkes hajlamok s erőszakos indulatok uralma alól felszabadítja. Erre a célra sok mód, eszköz van, de fordító szerint »a természet vizsgálása egyenes út erre«. Ez az út visz az igazi boldogságra, mely nem egyéb, »mint az embernek természetéhez alkalmaztatott állandó gyönyörűség«. De a természet vizsgálása nemcsak eszköz a legfőbb cél elérésére, hanem egyszersmind igaz gyönyörűséget nyújt »és így egyik gyönyörűségből más gyönyörűségbe viszen bennünket.«

Ezek Sófalvi nézetei az ajánlásban a természet vizsgálásából, szépségeiből származó szellemi gyönyörökről. A mint kitűnik, az esztetikai érdek háttérbe szorul az ethikai mögött. Mert a természet vizsgálása »isten tudomány és valóságos theologia«, a mely a »véghetetlen Valóságnak megmérésekkelhetetlen Nagyságát és Felségét« tanítja imádni.

Nemcsak Sófalvinak vallásos lelkére és nevelésére jellemző, hogy az akkor esztetikai munkákban már oly gazdag német irodalomból épen Sulzer műveit fordítja le. Sófalvi, a pap, hiszen az isteni teremtésben, ő a teleologia alapján áll. Sulzer az ő Beszélgetéseivel, melyek a természeti világ szépsége, összhangja, tervszerűsége körül folynak, megerősíti, támogatja őt e hitében. Sófalvinál ez a választás jellemző és természetes. De természetes a közönségnél is a műnek kedvező fogadtatása. Sófalvi ismerte nemzetének azt a gyengeségét, hogy az elméleti tudományok elvont tanait nem nagy kedvvel veszi be. Baumgarten esztetikai műveinek fordításával hiába próbált volna szerencsét. Kísérlete bizonyosan balúl ütött volna ki. Fordított tehát oly művet, a melynek iránya midőn egyéniségével teljesen megegyezik, egyszersmind a »régibb magyar irodalom számára, másiek érdekét olvasztja össze az esztetikai momentummal, t. i. az ethikai és dogmatikus czéllal«. E szempontból választása szerencsésnek mondható, mert így sikeresebben szolgálta azt az érdeket, hogy felköltse a közönség érdeklődését ily irányú munkák iránt, mintha tudományosabb, de szárazabb, élvezhetetlenebb munkát fordított volna.

A magyar esztetika történetében először Sulzer jelenik meg s hosszú félszázadig nagy hatást gyakorol az esztetikai gondolkodásra. Verseghi az ő cikkeket fordítja az Erdélyi Múzeum számára, Döbrentei mindegyre utal rá. Herderrel, Mendelssohnnal is foglalkoznak, de sajátos jelenség, hogy Winckelmann és Lessing, az esztetika e két kimagasló alakja, a magyar gondolkodásra csak nagyon csekély, mondhatni semmi befolyást nem gyakorolnak. S ha e tény okait keressük, arra a gondolatra jutunk, hogy Sulzer épen az erkölcsi czélok hangoztatásával ért hatást nálunk s a hol egy Sulzer foglalta el a tért, ott Winckelmann és Lessing nem hathattak.

Deáki Filep Pál életrajzához.

Szinnyei József a »Magyar Írók Élete« cz. munkájának II. kötetében megemlékezik Deáki F. Párról is, ki Deáki Filep József erdélyi ref. püspök fia s a kolozsvári ev. ref. egyházközség lelkésze volt 1767-től 1777-ig.

Adatok hiányában nem szólhatott sem meghívása idejéről s arról, hogy mily hatással töltötte be lelkészi állását. Ezeknek ki-egészítésére szolgáljanak az alább közlendő adatok.

1767. szept. 1 én, Zsibóról keltezett levele szerint,¹ édes testvére, Deáki Sámuel, nem rég meghalván, vigasztalására szolgál, hogy Kolozsvárra káplánnak hívta meg a consistorium, Soós Ferencz esperes uram mellé s igéri, hogy a kitzűzött időre megjelenik Kolozsvárt.

Káplánsága 1776. június 4-ikéig tartott, mikor a consistorium az elhalt Soós Ferencz helyébe, rendes pappá választotta egyhangúlag, mert az 1767. év óta dicséretesen és szorgalmatosan teljesítette az egész papi szolgálatot Soós uram helyett és annak alapján, hogy a consistorium, már 1767. aug. 9-iki gyűléséből is oly ígérettel hívta meg káplánnak, hogy az első alkalommal rendes pappá teszi s ezt az ígését akkor is ismételte, mikor a marosvásárhelyi professorságot nem fogadta el.²

Szolgálatára közkedveltségűvé tette őt nemcsak hívei, hanem a főconsistorium előtt is, a mi kitűnik abból, hogy 1773-ban a marosvásárhelyi theologiae professorságra nevezte ki, a nyugalomba helyezett Benkő Mihály helyére.

Deáki Pál nem kívánczolt a marosvásárhelyi professorságra, hívei sem akarták elbocsátani. A consistorium oly meleg hangú fölterjesztésben kérte a főconsistoriumot³ Deáki Pál megtarthatása végett, hogy érdemesnek tartom egész terjedelmében közreadni annál is inkább, mert nemcsak a Deáki Pál személyére, hanem a kolozsvári egyház akkori viszonyaira is érdekes világot vet.

Maga Deáki Pál szintén írt a főconsistoriumhoz könyörgő

¹ A kolozsvári ev. ref. koll. ltárában.

² A kolozsvári ev. ref. egyházközség jkve.

³ 13—1773. ehker. lt. sz. a.

levelet,¹ hogy állásán megmaradhasson. Nem engedetlenségből vonakodik eleget tenni a főconsistorium megtisztelő bizalmának, mert bár a külső országi akadémiákon tanúlásocskáját talán egy kissé szélesebbbecskén is kiterjeszteni kívánta, mintsem a papi szószékre szorosabban szükséges,² mindazáltal a papi hivatal, szinte hat esztendő alatt, annyira kedvessé lett előtte, hogy az annak természete szerint levő csendes és együgyű tanításnak módja, az iskolai katedrának szövevényes és subtilis tanításától őt egészen idegenné tette.

Egyébiránt belső hivatást sem érez a professorságra, pedig e nélkül vakmerőség volna magára vállalni. — Elhatározása nem a testtel és vérrel való tanácskozásból származott, mert különben el kellett volna fogadnia e magasabb megbízást és nagyobb jövedelmű állást.

Végül lekötelezettnek érzi magát a kolozsvári egyház iránt is, mert a belgiumi akadémiákra menetelekor szép segélyt nyert attól. — Ezek miatt nem fogadhatja el a marosvásárhelyi professorságot.

A consistorium fölterjesztése így szól:

Méltóságos reformatum supremum Consistorium!

Kegyelmes uraink és Pártfogóink.

Fájdalommal értettük tiszteletes Deáki Pál uramhoz küldött leveléből Excellentiáktoknak 's Nagyságtoknak, minémü végezése legyen Excellentiáktoknak 's Nagyságtoknak ő kegyelme iránt, hogy tudniillik tőlünk a' vásárhelyi theologiae professorságra, vitetessék. Melyet ugyan régen hallogattunk, hogy némelyek beszéltek mint történhető dolgot, de nem gondolván valónak, nem kívántunk idő előtt semmit mozdítani, különben, ha gondolhattuk volna, hogy azon közönséges hír valóságra váljék, alázatos instanciánk által, eleve igyekeztünk volna Excellentiátok 's Nagyságtok ez iránt való végzését megelőzni. Mely mostan reménytelenül érkezvén hozzánk, mindnyájan, mind ő Kegyelme collégái, mind hallgatói, nagyon megszorodtunk, és a városon is annak híre csakhamar terjedvén, mindnyájan egyenlő szívvel sajnálották és megmaradása iránt kérték. Sőt consistoriumunk gyűlésébe, minekelőtte tiszteletes Deáki Pál Uram jelenthette volna vagy curatoroknak vagy consistoriumnak, vett hivattatását, egyenlő akarattal végeztetett, hogy ő Kegyelméhez gyűlésünkől követeket küldvén, kérnök hogy közöttünk maradjon, és egyszersmind Excellentiátokhoz 's Nagyságtokhoz communi nomine alázatos Levelünket bocsátanók, és instalnánk az iránt, hogy a vásárhelyi vacantiát, méltóztatnék Nagyságtok valami más módon suppléálni, és tiszteletes Deáki Pál Uramat az innen való elmenésre nem kényszeríteni, ecclesiánknak in modernis circumstantiis nagy kárára.

¹ 14—1773. sz. n. o.

² Külföldi akadémiák látogatására 1761-ben indult.

Mert Kegyelmes Uraink, mik kik itten forgunk ezen ecclesia dolgaiba, és a mindennapi circumstantiákat tapasztaljuk, jól látjuk, mely nehéz legyen nekünk, ezen népes, és sok tövisek közé tétetett ecclesiába illendő igaz papi embert találni. Elég nagyon igaz a' ki tud praedikállani, de a ki minden tekintetből ide alkalmas legyen, mik ugyan nem látunk azok közül, kik ide jöhetnének, ámbár jó rendén esmérjük az érdemesebb subjectumokat. Mert nem csak jó hathatós szavának kell annak lenni, a templomok nagysága miatt, hanem e mellett szép tudományának, a' különböző ellenkezők közül is itt lévén a' tudósabbak. Hozzá is szokván eleitől fogva a' kolosvári ember a' jó praedicatiohoz, kell annak szorgalmatosnak lenni, és a ki a tanulást ne restelje, mint a ki valami csekélyebb helyen már arról elszakott, 's el-metsevézzett. De kivált erköltsébe és egész maga viseletébe fegyhetetlennek nem csak, hanem az illendőség és becsület regulájához alkalmaztatottnak, a sok rendbéli ellenkezőkre nézve, kik vigyázó szemeket tartanak a mi papjainkra, és kikkel gyakran együtt lenni kényszerítettnek papjaink, sok dolgokba mennyi tartalékjokra legyen a nekik, hogy a' miéinktől többire magokat feljül mulatni, legalább magokat nem előbb valóknak lenni láttyák, gyakran tapasztaljuk. De magokra a' köz rendbéli hallgatókra nézve is igen sokat tézen a' papi embernek veneratiot kívánó és maga helyén illendő auctoritast mutatni tudó maga-viselete 's tekintete. Csak a házások között, illy népes ecclesiába, majd mindennap történő háborgásnak igazítása, mely okosságot, moderatiót, persvadealni tudó eloquentiát, és illendő personalis tekintetet kívánjon, csak a tudja, a ki ezekkel egész nap gyötrődik. E felett arra is kell előre vigyáznunk, hogy ezen ecclesiának constitutioja szerint, az első pap curatori hivatalt, és consistori praesességet szokott viselni, olyan papjainknak kell tehát lenni, kinek annyi prudentiája, auctoritása legyen, hogy ezen hivatalt méltán viselhesse, mely kevesen legyenek pedig kik ámbár praedicálni tudjanak, erre alkalmasak legyenek, magok böltsen által látják Excellenciáktok 's Nagyságtok. Mely consideratiokra nézve, mostan beteg ágyban fekvő jó papunknak tiszteletes Intze Mihály Uramnak, nehezebben létekor, mindnyájan törődünk, ha megtalál halni, hol vegyünk épen alkalmas papot ő kegyelme helyett, annyival inkább mostan tiszteletes Déáki Uram helyébe is, ha elmenetele történnék, más kellefvén, kettőt hol vészünk, nem tudjuk, minthogy még tiszteletes Intze Uram iránt nem vagyunk egész securitásban. Sok egyéb okoknak elészámlálásával nem akarjuk Excellenciáktok 's Nagyságtokat terhelni ámbár egyebet is írhatnánk; hanem instalunk alázatosan Excellenciáktoknak 's Nagyságtoknak méltóztassanak atyai kegyességek szerint szegény ecclesiánknek ügyét megtekinteni és mindenektől szeretett papunkat nálunk meghagyni, annyival inkább az itt maradásra, mint azon hivatalnak felvételére. Melylyel midőn Excellenciáktokat 's Nagyságtokat az Úr Istennek kegyelmes

oltalmában, magunkat és szegény Ecclesiánkat pedig Excellenciáktok 's Nagyságtok különös kegyességekben alázatosan ajánlanók, maradunk alázatosan

Excellenciáktok 's Nagyságtok alázatos szolgálói
Kolozsvári Reformatum Consistorium.

Kolozsvárt, 1773-dik esztendőben Bőjtelő havának 10-dik napján.

A főconsistorium nem fogadta el Deáki lemondását. Terjedelmes leiratban¹ fejezte ki, hogy jobban szerelte volna, ha nemcsak írja, hanem valósággal gyakorolja is a felsőbbekkel szemben az engedelmességet; a tanításba beleszokhatik, a belső hivatás is kifejlik gyakorlat által; hogy ki miképen s hol szolgáljon az isten dicsőségére és a közjó előmozdítására, azt az előljárók határozhatják meg. — A főconsistorium nem gondolja, hogy a tiszteletes aát a testtel és vérrel való tanácskozás, vagy saját kényelme vezette volna elhatározásában. A mi pedig a kolozsvári egyház segítségét illeti, ez nem kötheti a tiszteletes aát a kolozsvári papsághoz, mert ha a szt. társaság javát munkálja másutt, ez a kolozsvári egyháznak is javára van. Gondolja meg tehát, hogy inkább szolgáljon a közönseges társaságnak, mint egy különös gyülekezetnek.

Felszólítja tehát a főconsistorium, hogy foglalja el új állását, mert különben kénytelen lesz valaki más alkalmas papot küldeni a professori hivatalra s ennek helyébe Deáki uramat tenni.

E leíratra 1773. febr. 27-én válaszolt Deáki² ismét elhárítván magától a professorságot, habár tudja, hogy előljárói haragját felgerjeszti, egyébiránt készen áll bármely büntetésre, de lelkiismerete sugallata ellen nem foglalhat el olyan hivatalt, melyben nem szolgálhatja a közjót.

A főconsistorium gr. Bethlen Pálnak küldötte el a Deáki első levelét Marosvásárhelyre,³ hogy a többi urakkal tanácskozzék s ajánljon valakit a vásárhelyi professorságra. 1773. febr. 13-án azt írja a főconsistoriumnak gr. Bethlen Pál, hogy a Deáki mellett kijelölt Arдай uramra és Benkő Mihályra nem lehet gondolni. A marosvásárhelyi kollégiumnak tudományokban és erkölcsökben elhanyaglott állapotán csak Kis uram (udvarhelyi tanár) vagy Borosnyai tiszteletes aa (marosvásárhelyi pap) segíthetne. Ha ezeket nem lehetne állásukból mozdítani, jónak látná Gyöngyösi uramat, az újtordai káplánt kineveztetni, kit a kolozsvári professorok, mint kitűnő ifjút ajánlottak neki. « Ő kglméről is ugyan az kolozsvári ekklesiának ilyen delineatióját hallom, hogy mivel tiszt Szathmári uram, a mint hallatik, a professorságnak renuncialni, és sub spe futurae successi-

¹ U. azon sz. a.

² U. o. 23—1773. sz. a.

³ U. o, u, a. sz. a.

onis ipja mellé akar menni, tiszt. Deáki uram a professorságban succedálván, Deáki uram helyébe Gyöngyösi uramat tegyék s consequenter tiszt. Soos uramnak succedáljon. De úgy tetszik, hogy nem lehet, hogy a publicumnak oly nevezetes praejudiciumával a jobb-jobb subjectumok mind Kolozsvárra vonattassanak és a több seminariumok patialjanak. Még tudnék egy jó subjectumot tiszteletes Körösi uramat, kit már jól esmerek, s azt tartom, hogy erre a célra omnibus numeris absolutus volna; de a mint hallom, az enyedi inspector curator urak ő kglmét mondva litteraturara készítették tiszteletes Ajtai uram vacantiajára s talán már a vásárhelyi collegiumnak karddal sem engednék. — E négy subjectum közül kíván valakit kineveztetni.

Deáki Pál második levele miatt csakugyan megharagudott a főconsistorium, a mentségeket nem fogadta el s engedetlenségét jegyzőkönyvbe iktatta¹ annál is inkább, mert erre nézve ösztönzést nyert gr. Bethlen Páltól is, a kihez Deáki második levelét szintén elküldötték. A mentségeket ő is erőteleneknek nyilvánítja, s akaratosságáért és a »tartozó subordinatio ellen lött maga megkötéseért« a 18. és 78. kanon szerint büntetésre méltónak itélé. Ez ellenkezés okát abban találja, hogy Deáki Kolozsvárt a maga kényelmét akarja biztosítani s a Kolozsvárt lábrakapott nepotismus tervét kívánja előmozdítani. Nézete szerint a főconsistorium, a kemény leddésen kívül kimondhatná, hogy Deáki uram Kolozsvárt sem a papságban, sem a professorságban nem léphet előbb. — A mint láttuk a főconsistorium nem volt ily szigorú.

Borosnyai uram ajánlásáról most lemond, de elkeseredve lévén az egyetlen professor Incze betegsége miatt, hathatósan kéri Kis Gergely áttételét, mert olyan subjectumot sehol az egész hazában nem lehet találni. Helyébe lehetne tenni Gyöngyösi uramat, kinek tehetsége felől sok oldalról olyan jó ajánlatot kaptunk, mely szerint reményiségünk van, hogy Kis Gergely uram helyét egészen be fogja tölteni Udvarhelyt. Ezzel meghiusíthatná a főconsistorium a kolozsváriak azon tervét, hogy Gyöngyösit oda vigyék.

De a főconsistorium a gr. Bethlen Pál eléterjesztésétől eltérőleg határozott 1773. márcz. 25-én.² Elismerte, hogy a marosvásárhelyi kollégiumnak nagy előnyére válnék Kis Gergely áttétele, de a virágzó udvarhelyi gymnasium nagy kárt és hátramaradást szenvedne. Ha szükséges az egyik kollégiumnak úgy, mint a másnak is előmenetelét munkálni, a főconsistorium sokkal bajosabbnak tartja a tövisek közé tett udvarhelyi gymnasiumban, a csak egy professor vállain fekvő directionnak terhe alá alkalmas subjectumot találni, mint a marosvásárhelyi theologiae professornak hiányát pótolni;

¹ 36—1773. ehker. lt. sz.

² 36—1773. sz. u. ott.

mert ennek még két társa van, a teher megoszlik s kinek-kinek csak a maga professiojára kell gondjának lenni; de az udvarhelyi professornak egy személyben rectornak, professornak s paedagogarchanak is kell lennie, oeconomicumokat, politicumokat folytatni; nemcsak theológiát, hanem philosophiát, philológiát, historiát, mathe-sist és mindazt, a mi más kollégiumban háromnak kötelessége, egyedül kell tanítania olyan gymnasiumban, hol mind a deákok, mind a tanulók számosabbak, mint Marosvásárhelyt. Ehhez járul még, hogy tiszt. Kis Gergely aa. a szomszéd patronusoknál, még az ellenkezőknél is oly alkalmazkodást tanusított, akkora kedveltséget nyert, a minőt aligha találhatnánk föl másban.

Vége, az Udvarhelyt nemrég történt személyváltozások miatt, melyek sok hátramaradást okoztak, megígérte a főconsistorium az udvarhelyieknek, hogy Kis Gergely uramat nem mozdítja el onnan.

A marosvásárhelyi professorságot hajlandó a főconsistorium tiszt. ó-tordai káplán Gyöngyösi urammal betölteni s ha az odavaló curator urak beléegyeznek, a főconsistorium rendelkezni fog.

Azonban Gyöngyösi nem nyerte el a theologiae professorságot. Ez állásra a főconsistorium Basa István nagysajói papot nevezte ki 1774. májusában.

Deáki F. Pál 1779. márcz. 27-dike előtt halt meg. A kolozsvári ref. tanárok e napról tesznek fölterjesztést a főconsistoriumhoz a Deáki hagyatéka ügyében. E fölterjesztés szerint Deáki hitelreméltó emberek előtt sokszor kijelentette régebben, hogy holta után a könyveit a kolozsvári ref. kollégiumnak hagyja; az atyafiak azonban nem adták ki irás nélkül a könyveket, a professorok tehát, jogban jártas emberek tanácsára, törvényes eljárás szerint ohajtották eldöntetni az ügyet s a főconsistoriumhoz fordultak tanácsért, hogy megtegyék-e? Az ügy eldőléséig bírói pecsét alá tették Deáki könyveit.

A főconsistorium nem tartotta helyesnek a törvényes kereset megindítását, e helyett kiegyezést ajánlott az örökösökkel. Ha pedig így sem nyerhetik meg a könyveket, követeljenek annyit közülök, a mennyivel fedezhetik Deákinak a kollégiummal szemben fennálló adóságát.¹

1779. apr 26 án törvényes tanúkihallgatás tartatott² Pataki György és Losteiner István városi esküdtbírák előtt. Ez alkalommal a kihallgatott tanúk: Incze Mihály helybeli ref. lelkész, ennek felesége Pataki Sára, Pataki Sámuel tanár, Verestói György lelkész, Szathmári Mihály, Bodoki József tanárok egyhangúlag vallották, hogy Deáki Pál többször és határozottan ígérte könyveit a kollégiumnak.

Megkapta-e a kollégium a könyveket, még nem tudom.

DR. TÖRÖK ISTVÁN.

¹ 38—1779. főcons. sz.

² 7—1779. koll. lt. sz.

Irodalmi Szemle.

A gyula-fejérvári akadémia 1657. tanrendje.

Schema Primum Generale Sive Forma Studiorum Albensium. Pro hoc Anno Domini M. DC. LVII. Albae-Juliae. Excudebat Martinus Major, Coronensis, Celsissimi Transylvaniae Principis, ac Scholae Typographus 8r. 112 l. (— Ettől h.)

A fennebbi czimből látható, hogy a magyar közoktatásügy története szempontjából igen érdekes kis munkával van dolgunk. Erdek-lődésünk még növekedik, ha a 47-ik lapig forgatva, elolvassuk, a mi következik: „Ex Musaeo suo Albae Juliae Calend. Januar. A. D. I. M. DC. LVII. Vestrae Gloriam atque Salutis Cupientissimus %/ Isaacus Basirius S. S. Th. Dr. et Professor; Universitatis Albensis Rector, Primarius.“

A Barcsai Ákos által Erdélybe hozott Basiriusnak a schemája ez a kis mű, melynek csak egyetlen példánya maradt fenn s egész a legutóbbi időkig ez is ismeretlenül hevert az oxfordi könyvtárban, a „Bibliotheca-Bodleriana“ polczain. A n.-enyedi ref Bethlen-főtanoda előljáróságának és tanári karának érdeme, hogy ez a sok tekintetben nevezetes munka, most már hazai kutatóink részére is hozzáférhetővé lett. Nevezett előljáróság és tanári kar megbízásából, Szilágyi Gyula, a főgimn. igazgatója, összeköttesbe lépve a könyvtár igazgatóságával, 20 collytyp példányban megszerezte Magyarország részére Basirius ez érdekes művét.

Midőn azonban elismerjük a főtanoda előljárósága és érdemes igazgatóság buzgóságát, nem zárkozhatunk el egy szerény észrevétel-től: ha már 20 vagy 25 példányban megszerezték ez érdekes művet, nem lehetett volna 100—150 példányban is megszerezni, hogy leg-alább minden tanintézet és nyilvános könyvtár részére jutott volna egy példány?

És még egyet. Nem lehetett volna egy kis rövid bevez-téssel el-látni ezt a drága kiadást (egy példány ára 30 frt), olyanformán, mint más facsimile kiadásoknál látható? Mert sajnos, de úgy van, hogy a magyar közoktatásügynek erről a legfényesebb korszakáról, Keresztúri, Bisterfeld s első helyen Apáczai koráról, vajmi kevesen bírnak csak annyi ismerettel is, mint az angol vagy bajor oktatás történetéről.

Nem kívánhatunk részletes tanulmányt, de egy kis tájékoztató bevezetés mindenesetre szükséges lett volna.

A XVII. század közepén, midőn Basirius Erdélybe jött, itt a tanügy terén igen érdekes fordulat állott volt be. Olyanforma, mint napjainkban. Az idegen szellem ellen mind erősebben lép fel a nemzeti szellem. A nemzeti szellem képviselői, erős küzdelmek után ugyan, de azért lépésről-lépésre szorítják vissza az idegen szellemet. Annál szerencsésebb fordulatnak tekinthető ez, mert a nemzeti irány egyszerűsödött a haladottabb, felvilágosultabb nyugati iránynak is képviselője, hol Descartes eszméi mind nagyobb tért hódítanak; míg az idegenek hazájukból korábban eljőve, semmint az új irányt elsajátíthatták volna, az idegen mellett egyszersmind a régi, mondhatni avult rendszernek képviselői. Bethlen Gábor és a Rákóczyak áldozatai most hozzák gyümölcseiket.

Basirius ismertető műve azért érdekes, mert kitűnő anyagot szolgáltat a két irány, a régi és az új összehasonlítására, mely új irányt első sorban Apáczai képviselt.

Nem lehet célunk ez alkalommal az összehasonlítás tág terére lépni. Feladatunk csak: lehető rövid és hű vázlatát nyújtani Basirius schemájának.

A könyv 2 ik lapján van „Definitio Veri Scholastici. Ex lege VI. Antiqua hujus Universitatis Scholasticae Albensis desumpta, uti Studiosorum Officium, Ordo atque Scopus ipsorum cum animis, tum etiam Oculis obversentur perpetuo. Scholasticus est Persona Divinitus in hoc Ordinata, ut Doctrinam de Deo, bonas deinde Artes et Linguas Ecclesiae et Reipublicae pro futuras perdisceat.“

A 3-ik lapon „Exhortatio Philippi Melanchthonis.“ A 4-ik lapon „Praeludium Scholasticum“, idézetek Seneca, Aristoteles, Quintilianus stb.-ből.

Az 5-ik lapon kezdődik: „Ad Christianam Juventutem (praecipue) Albensem Celeusma, sive Hortamen“, és tart a 47-ik lapig. Áradozó az akkori szokás szerint a szt. írásból, classicusokból, egyházatyákból vett idézetekkel tömött buzdító beszéd ez. Végződik a fennebb már közölt szavakkal. A tanulás és tudomány előnyét, hasznát hosszasan fejtegetve, megemlékezve a magyar királyok és fejedelmek bőkezű pártolásáról, áttér a schema fejtegetésére.

„Nos quod attinet, uti vos Sapientiae divinae Cultores ad debitum officium vestrum, recte atque etiam alacriter faciendum animaremus efficacius: ideo, Maturo Consilio, atque etiam Communi Consensu, publicavimus hoc Schema nostrum Generale, sive hanc Studiorum Albensium Formam, in qua etiam fuimus (hac vice) fusiores consulto 1. Uti et omnibus vere Aequanimis nostra haec constet Docentiae Ratio 2. Uti haec ipsa Forma esse queat vobis (Discipulis praecipue nostris Amantissimis, simulatque Amatissimis) Quidni etiam 3-ò Aliis alibi

Studiosis Cordatis, juxta atque Candidis (Namque nos hac quoque in parte illi, ad quem vos etiamnum cohortamur Spiritui Publico litamus ipsi) Forma haec, inquam, esse poterit et Calcar atque etiam Cynosura sive Idea quaedam, in tota fermé Schola Gymnastica, nempe in Studiis dirigendis tum vestris, tum etiam (fortasse) alienis, ubi, debito tempore, Deo Juvante, ad laboriosum Docendi Officium legitime vocabimini.“

Maga a „Schema sive Forma Studiorum Albensium“ a 48-ik lapon kezdődik, rövid bevezetéssel „Quum Ordo sit Anima rerum, . . . is praecipue in Re Scholastica est essentialiter Necessarius . . . incipit hic Ordo Studiorum Albensium: Pro Anno MDC. LVII.“ I. Diebus Dominicis reggel öt órától zsoltárok éneklése, biblia olvasása és magyarázata, templomba menetel; délután exercitia Sacra Publica frequentantur, nyolcz óraker praeses celebrantur, „Ut ita Studiosi Universi piis Orationibus, tam publicis, quam privatis, studium sua religiosa Deo quotidie commendare assuescant Divinumque Benedictionem in se suaque Studia derivent.“

A „Series Studiorum Scholae Theologicae, sive classis publicae“, következő.

Lingua Graeca szorgalmasan gyakorlandó, mert e nélkül neque Termini, Technologici sive Philosophici, sive Theologici possunt fundamentaliter intelligi.

Diebus Lunae d. professor docet Linguam Ebraeam, ubi l. praemittuntur praecepta, juxta Rudimenta Alstediana, miután ezeket a tanulók jól megtanulták, transitur ad praxim linguae, hol különösebben Salamon példabeszédei és a szentírás használandó.

Diebus Martis D. professor praelegit Locos communes S. Theologiae, különös figyelemmel Wollebiusra és Piscatorra. Nagy gondot kell fordítani analysisre, etymológiára, pragmatológiára, reductio thematicis-ra, azután a számtalan quaestionibus.

Diebus Mercurii. Ez a nap: dies *απορηματικός*, sive dubiorum. Terjedelmes utasításokat ad a dubia tárgyalásához és fejtegeti ezek hasznos voltát. Ugyancsak e napon tartatnak a színhjátékok. Ugyanekkor folynak le az iskolai gyűlések, hol tanácskoznak különböző dolgokról.

Diebus Jovis. Ez a metaphysica napja. Irányadó Bartholinus Gáspár. Ugyane napon a physicát is lehet tanítani, melynél irányadó legyen Alstedius Physica Harmonica-ja.

Diebus Veneris. A disputatiók napja, különböző theologiai, philosophiai stb. kérdések felett. Fejtegeti, hogy mire kell azonban a vitakozásnál figyelmeznie a tanítónak; mert vannak: qui volunt id verum esse quod credunt, at nolunt id credere quod verum est. Altera boni disputatoris virtus est: charitas, veritatis comes individua cujus subsequa candor sive sinceritas, ac mansuetudo, et . . . evvel végződik az érdekes kis munka.

Végig tekintve az egész művön azonban s nem véve figyelembe mívelődéstörténelmi fontosságát, nem követünk el sérelmet Basirius szellemén, ha éppen erre a műre támaszkodva adunk igazat Bethlen Miklósnak. „Erről a Basiriusról azt írhatom: jámbor, mértékletes, józan életű ember, tisztességes magaviseelő, affabilis, jó conversativus, kegyes és eloquens ember volt, latinus is jó, kivált a szólásban, promptus, tersus, cum pronunciatione gallica, theologus mediocris, et in aliis etiam praeter mathesim tinctus magis, quam solide eruditus, zsidót, görögöt is igen gyengén tudott, noha tanítani akarta.¹

Egy schematicus schema ez, mely nagyon is eltörpül, — hogy épen mást ne említsek, — Apáczai encyclopaediája vagy oratoriói mellett.

Mindemellett is, az enyedi Bethlen-kollégium előljárósága és tanári kara hasznos munkát végzett Basirius e művének kiadásával

Domján István.

Comenius Ámos János Nagy Oktatástana.

Latinból fordítá: *Dezső Lajos*. Sárospatak; kiadja Steinfeld Jenő. 1896. Ára 3 korona. XIX+274 l.

Régóta várt kedves vendég gyanánt fogadta a magyar tanügy minden harczoza, sőt a közműveltség minden barátja, Comenius legkiválóbb művének, a *Didactica magna*-nak magyar nyelven való megjelenését. Régi tartozását róttá le a magyar paedagogiai irodalom s különösen Sárospatak e mű lefordításával egykori hírneves professora, a kollegium egykori nagybíró reformatora iránt. S ki lett volna erre illetékebb, mint a sárospataki tanító-képezde igazgatója, Comenius szellemi utódja, ki első ízben tárgyalta nálunk behatóan Comenius paedagógiáját, s különösebben hazánkban, a sárospataki ref. kollégiumban kifejtett tanügyi munkásságát (hová őt ifjú Rákóczy Zsigmond 1650-ben meghívta s hol négy évig működött) s kinek jelentékeny része volt a Comenius iránti általános érdeklődés fölkeltésében, a mely ez-előtt négy évvel, a nagy paedagogus születésének 300-ados évfordulója alkalmával, midőn az egész tudományos világ ünnepet szentelt a láng-lelkű apostol, a rajongó philosophus, a melegkeblű emberbarát emlékére, nálunk is oly eclatans módon megnyilatkozott. A millennium irodalmi ajándékai közt e szerény vidéki termék, ez egyszerű fordítás is méltán helyet kér magának, mert egyfelől egy kegyeleti adósság lerovását, másfelől a magyar paedagogiai irodalom gazdagodását jelenti.

Az emberek alkotásainak legigazabb próbája az idő; a mi igaz, a mi értékes, a mi megfelel az általános emberinek: az nem múlik el az idővel, az áttör időn és enyészeten, az mindig új, mindig szép, mindig igaz marad. Comenius és paedagógiája fényesen kiállotta az idő

¹ Bethlen M. Önéletírása. I. 241. l.

e tűzpróbáját; eszméit az elmúlt harmadfélszáz év nem örölte meg, nem halványította el. Művének nem ártott az idő vasfoga; ha van, a mi abban a múltra emlékeztet, az csak a külső köntös, melyben eszméi megjelennek, a keret, a melyben mozog, a körülmények és körviszonyok, melyeket szeme előtt tart: de eszméi, azok ma is újak, ma is élnek, azok örökbecsűek, mert örökké igazak. Mintha csak századunk elején írta volna Oktatástanát, oly gondolatokat, vágyakat törekvéseket találunk benne, melyek századunk első felének (Rousseau és Pe-talozzi után) voltak jelszavai, törekvései, s melyek az előhaladottabb külföldön csak akkor, nálunk pedig csak az utóbbi emberöltők alatt valósultak meg. Osztozott az apostolok sorsában: kora nem értette meg s nem méltányolta; ujjaikon el lehetne számlálni azokat a nagy szellemeket, kik lelkének merész röptét követni bírták, kik eszméibe behatottak azokat átértették s megvalósítani törekedtek; a nagy többség elfordult a rajongó ábrándozótól, talán kigúnyolta, de minden bizonynyal elfeledte. Nem csoda! Ő igen is nagy lépést tett előre, szeme nagyon is messze nézett a jövőbe, mint a költő mondja: *Der Kluge eilt seiner Zeit voraus!* S az igazi nagy ember másik jellemvonása is meg volt benne: miként nem egy kor, nem is egy nép számára létezik! Comenius egész Európára hintette lelkének fényes sugarait; a hol csak a gondolkodás egy kis szabadságával találkozott, a hol csak a művelődés lángja magasabban lobogott: mindenütt megjelent, szította a tüzet, építette az oltárt. De kora az új-kor legáldatlanabb, legszerencsétlenebb kora volt; a csatazaj, fegyverzörgés közben ki halgatott volna a szeretét, felvilágosodás ígéire az ököljog korában a humanismus apostolára?

Mekkora tömege a fenkölt eszméknek, életrevaló terveknek, termékeny gondolatoknak sugárizik elének e mű lapjairól s várt megvalósulásra — a jövő századokban! S mindez egy oly korban (Comenius 1627-ben Csehországban cseh nyelven kezdte írni a *Didactica magna*-t s a következő évben Lissában fejezte azt be, 1638-ban latin nyelvre fordította), melyben a Comenius követelte oktatásnak mindenben az ellentéte uralkodott: ő közoktatást kíván, akkoriban csak a városokban volt iskola; ő szegény és gazdag számára egyaránt kíván iskolázást, akkoriban csak a tehetősebbek gyermekei jártak iskolába; ő humanus, a természet haladásának megfelelő módszert kíván, míg az akkori módszer oly nyers volt, hogy az iskolákat az elmék kínzó helyéül tekinték, a gyermekek ijesztésére használták; a mit kiválóan kellett volna beoltani: a jó erkölcsöket és vallásosságot többnyire elhanyagolták; a szavak által való s nem a tárgyi oktatást úzik. „Hisz’ anynyian vagyunk, — sóhajt fel elkeseredetten — a kik az iskolából az igazi tudományos műveltségnek csak árnyékával jöttünk ki. Én, egy igénytelen ember, szintén egyike vagyok a sok ezernek, kiknek életük tavasza, virágzó ifjú éveik iskolai léhaságokkal nyomorogva teltek el.

Elveszett koromra való visszaemlékezésem óh hányszor csalt keblembe sóhajt, szemembe könyűt s szívembe fájdalmat, mikor már mélyebb belátáshoz jutottam!^a

Honnan meríthette Comenius e fenkölt, korát messze túlszárnyaló eszméket? Hiszen ha tudnók a lángész föltételeit, kifejlődésének tényezőit! Feltűnik, mint egy meteor, bevilágítja az égboltot s aztán hirtelen eltűnik. Külső életkörülményei a megnyilatkozásnak csak formái, legfőlebb a lökést adják meg, de a honnan és miért kérdéseit egy cseppet se oldják meg.

Egyik nevezetes eszméje Comeniusnak, mint említettük, az egyetemes népoktatás gondolata; a mit a német birodalom egyes országai a múlt század végén s a jelen elején mondtak ki kötelező törvényekben, hazánk pedig csak 1868-ban; az egyetemes népoktatás harmadfél századdal ezelőtt ott élt Comenius lelkében: a hat osztályú népiskola minden kis községben, falun, szálláson, melybe a legszegényebb csak épúgy eljárjon, mint a tehetős. Vagyis, első elve, hogy az összes ifjúság képeztesse. Második, hogy az iskolában mindenkit mindarra kell tanítani, a mi az emberre tartozik. Ez egyszerű elvben, ha annak részletes taglalását megtekintjük, nem kevesebb foglaltatik, mint a reáliák teljes mértékű tanítása s ez minden fokon uralkodik: a kisdud-iskolában épúgy, mint a nemzeti népiskolában, a latin iskolában (gymnasium) épúgy, mint az akadémiában. Comenius szerint az oktatásnak három célja van: hogy az embereket bölcs elméjüekké, ügyesen cselekvőkké (a kik a teremtményeknek s önmaguknak uraik) és kegyes szívűekké tegye; a második cél pedig csak az egész természeti világ ismerete által lehet elérni, sőt nem elég a dolgok elméleti ismerete, hanem ehhez azok alkalmazásának, gyakorlásának is hozzá kell járúlnia. Harmadik kimagasló tétele Comeniusnak: az anyanyelv teljes méltánylása, érvényre emelése; elvei e tekintetben: először kell tanítani a nemzeti nyelvet, aztán a szomszédos nemzet nyelvét (az élő nyelveket előbb, mint a tudós nyelveket), aztán a latint, görögöt, hébert, egy másután; népiskolában a latin nyelvnek nincs helye. Negyedik elve, mely az elsőből foly, hogy ő mindkét nemen levő ifjúságot nyilvános iskolába akarja küldeni. Szerinte annak nincs elegendő értelme, hogy miért kellene a nőnemet a tudományos műveltségtől (a latin nyelv ismeretétől vagy az anyanyelv irodalmának ismeretétől) egyáltalán kizárni. Ők is Isten képeire teremtvék, bírnak a tudományokra fogékony elmével, nyitva áll előttök az út magas állásokra. Miért akarjuk hát őket az ABC-re megtanítani s azután a könyvektől távol tartani? (39 l.) Nagy szó ez a XVII század első felében!

De legnagyobb jelessége, legdícsérendőbb jó oldala Comeniusnak: módszere. Ha már a mit is elismeréssel fogadtuk, a miként-nél igazi hódolattal kell előtte meghajolnunk. Olvassuk el a reáliák, olvas-

suk el a nyelvek tanításának módszerét, a gyermekekkel való bánás, a fegyelmezés módját, s azt hisszük, hogy egy modern paedagogus áll előttünk; korunk nagyírú vívmányai, melyekre oly büszkék vagyunk, mind feltalálhatók Comeniusnál. Azon tétélei, hogy nem szavakkal való, hanem tárgyi oktatást kell űzni; hogy a tanítás művészete az időnek, anyagnak és módszernek művészi berendezése; hogy mindenben a természet nyomát kell követni, vagyis az oktatás művészetének mesterfogásait a természet menetének szabályaihoz kell alkalmazni; hogy gondoskodni kell, miszerint mindennemű eszközök (könyvek, táblák, minták és képek) készletben legyenek az iskolában, mert a tárgyak képezik az alapot, a szó csak járuléké; hogy a nyelveket nem nyelvtanból, hanem alkalmas szerzőkből (írásművekből) kell tanítani; hogy a reál tantárgyakat előbb kell tanítani a művészeteknél s a példákat a szabályoknál; hogy minden tanítást az értekek működésére kell alapítani és semmit se említtessünk, a mit a gyermek meg nem értett; hogy a fegyelmet harag nélkül kell gyakorolni és a szigorúbb fegyelmet nem a tanulás, hanem az erkölcsi hibák miatt kell alkalmazni; hogy a tanulásra erőszakot nem kell alkalmaznunk stb. stb. — ma is érvényesek, ma is igazak. Mily szép és megszívlelendő az erkölcsi és vallásos képzés fontosságáról és módszeréről szóló részlet!

De hát minek emlegetem és dícsérem én ezeket? Hiszen Comenius a magyar paedagogiai világ előtt dícsérni annyi, mint baglyot vinni Athénbe! De ki tudna a szép hatásának ellenállni, egy szép műalkotás, egy szép tájkép nézésénél érzéketlen maradni? Ez azonban nem azt jelenti, hogy Comenius ellen is ne lehetne egyes kifogásokat felhozni; vannak neki is fogyatkozásai, gyöngéi. Én például a XXV. fejezetet, mely a pogány klasszikus írók kitiltásáról vagy olvasásuk erős korlátozásáról szól, nem helyeslem; ez túlzott keresztyén álláspontjában leli magyarázatát, a mint hogy egész műve, a kor uralkodó vallásos felfogásának megfelelően, az eset folytán megromlott bűnös emberi természetet veszi alapúl. Ez fejti meg, hogy 100 évvel Copernicus után még mindig geocentrikus állásponton áll. A realismust egy kissé túlságba viszi, midőn erősen hangsúlyozza a gyakorlati hasznos-ságot („semmit se kell tehát tanítani, csak a minek haszna, alkalmazhatósága nyilvánvaló“ 104 l.), bár ezt viszont korának az élettől teljesen elfordúlt, a holt grammatizálásba s szógyakorlatokba merült irányja indokolja. Olykor mesterkéltnek s unalmasnak találok a tanítási módszer s a természet útja közti örökös párhuzamot, bár ez egészben véve magyarázatainak, fejtegetéseinek érthetőségét, szemléltethetőségét fokozza; s másfelől azt is el kell ismernünk, hogy előadása világos, átlátszó, ment minden szóhüvelyezéstől. Megemlíthetnők talán azt is, hogy ő minden tudománynál ugyanazon módszer használatát követeli, továbbá minden osztály könyvét le akarja írni a gyermekekkel; az első nem lehetséges, mert a módszernek mindig az egyes tantárgyak természete-

téhez kell alkalmazkodnia, az utóbbi pedig felesleges fászsztás. Végül, hogy az irodalom tanítása nem fordul elő se a gimnázium, se az egyetem tantervében, s magokat az írókat nem adja az ifjak kezébe, hanem csak kivonatokat.

De e gyöngeségek, vagy ha úgy tetszik: hibák ellensúlyozására föl kell hoznom, hogy ő korának egész ismeretanyagával rendelkezik; Pythagorastól és Cicerotól kezdve, a szentíráson és az egyházi atyákon át fel Baconig minden gondolkodót maga elé idéz s kikérdez az igaz eljárás mód titkára nézve. Descartes és Locke eszméit előre sejtí (előbbinek II. és III. módszertani szabályait már ő hirdeti, utóbbi tételét: hogy a lélek tabula rasa, melyre az érzékek írják fel a jegyeket, anti cipálja).

Maga a mű különben 33 fejezetben tárgyalja az oktatást; ezeket megelőzi egy előszó az olvasóhoz a didactica jelentőségéről, fontos voltáról s az azon korbéli paedagogiai irodalom állásáról; aztán egy előszó az előjárókhöz (mindkettő Comeniusiól), s Andreä Bálint sváb theologusnak, kihez Comenius művét átnézés végett elküldötte, rövid ajánlása; befejezi egy rövid utószó s a fordító jegyzetei.

A mű fordítása világos, érthető; nyelvezete könnyed s eléggé jó magyarságú, itt-ott egészen népies zamatú. Ha valami ellen kifogást tehetünk, úgy ezek a jegyzetek; ezek nem is elégségesek, nem is kifogástalanok. Több dolgot nem is említ meg a jegyzetben (pl. Comenius az előszóban felsorolja az őt megelőző paedagogusok közül Rittert, Bodint, Glaumet, Vogelt, Wolfstirnt, ezek kilétét meg lehetett volna egy pár sorban ismertetni); roppant kurtán végez Sz. Ágostonnal, Raticshal, Eilhardussal, stb., általában nem állítja be eléggé Comeniust kortársai környezetébe, sajnálja a szót a Comenius felhasználta vagy Comeniusra hatott paedagogiai írók jellemzéséről s Com. itt idézett műveinek (pansophia, Janua stb.) bővebb ismertetéséről. Nem helyes a XXIII. fej. jegyzete s a XXIX. fej. 1. jegyzete; a XXVIII. fej. 2. jegyzetre vonatkozólag nem említi, hogy az *Informatorium der Mutterschule* már 1633-ban megjelent németül. Valamint meg lehetett volna említeni hazánkban írt, meg magyarra lefordított műveit is.

De e kicsinyes hibák mit sem vonnak le a mű, annál kevésbé a fordítás érdeméből. Vajha a közönség pártolása jutalmazná a fordító fáradozását!

Rácz Lajos.

Petőfi életrajza.

Irta *Ferenczi Zoltán*. A Kisfaludy-Társaságtól a Szécher Árpád jutalommal kitüntetett pályamű. A Kassalik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1896. Franklin-társulat. 8-r. I. k. I—VIII. 390. II. k. 308. III. k. 411. lap. Ára 6 frt 50 kr. Díszkötésben 10 forint.

A legnagyobb s legnépszerűbb magyar költő életének egyes részleteivel mesészerű eltűnése óta sokan foglalkoztak. Egész kis könyvtár,

a mit róla összeírtak. De mindez adatok szétszórva hevertek gyakran nagyon is nehezen hozzá férhető folyóiratokban. Másfelől sok a kritikátlan, mesés, egymásnak ellentmondó feljegyzés. A Kisfaludy-Társaság épen ez adatoknak megrostálását, áttekinthető egészbe való foglalását tűzte ki feladatúl. A mint a pályázati hirdetés mondja: Kivántatik Petőfi Sándor életrajza, fő tekintettel nem annyira a feladatnak aesthetikai oldalára, mint inkább a biographiai anyagnak teljes, pontos, részletes és kritikai összeállítására Erre alkalmasabb embert alig találhatott volna a társaság Ferenczi Zoltánnál. Évek sora óta foglalkozik Petőfi életével és költészetével. 1888-ban megindította a Petőfi-Múzeum című folyóiratot, melyben hangyaszorgalommal gyűjti a költőre vonatkozó adatokat, oszlatja el a homályosságot. S hat évig dolgozik a most megjelent nagy munkán. Mélyre ható búvárkodással, erős kritikával s lángoló szeretettel írta meg. Nemesak a másoktól összehordott anyagot válogatta ki s dolgozta fel, hanem maga is sok újat talált. Lelelki ismeretesen meglátogatta a helyeket, a hol Petőfi megfordult, kihallgatta a még élő tanukat. Így rajzolja meg a költő életét a bölcsőtől eltünéseig, nyomról nyomra fokozódó érdekességgel. Beszűtására elég, ha a nagyszabású mű fejezeteinek címére tekintünk. I. A költő szülei. Születésének körülményei. Gyermek-évek. Tanuló-évek Aszódon. Selmezen. Sikertelen kísérletek. A közlegény. Először Pápán. Otthon; színészkedése a nagy szünidőn. A pápai deák. A nagy szünidőn; harmadszor színész. Pápán és Pozsonyban. Pesten mint fordító. A debreczeni tél s a pesti út II. Petőfi Duna-Vecsén. Segédszerkesztő Vahotnál. Tanulmányai, munkái 1844 júliustól 1845 ápriliséig. A felső-magyarországi út. A Versek II. s a Szeralem gyöngyei. Kritikai perpatvar 1844—45-ben. A világygyűlölet időszaka. A tízek társasága. III. Szathmármegyében. Az „összes költemények“. Julia. A conservatív kritika 1847-ben. A költői triumviratus terve. Koltón és Pesten. A márcziusi napok. Politikai programja. A küzdő polgár. Belső viszonyok. Bem táborában. Visszavonultságban A segesvári csata

Mindamellettt ne gondoljuk, hogy Petőfinek csak kritikailag megírt külső élete történetét találjuk e három testes kötetben. Az író folyvást öntudatosan s érdekesen rajzolja Petőfi költői egyéniségének fejlődését s jellemének kialakulását.

Mindenik kötethez a költő egy-egy arcképe is van csatolva: az elsőhöz 1844-ből, a másodikhoz 1846-ból, a harmadikhoz 1848-ból.

Sajtóhiba kevés van benne, olyan, a mely nyilvánvaló ne volna, tán csak az I. k. 188. lapon, a hol Kupis Tibor van Kupis Libor helyett

A munka minden esetre nyereség irodalmunkra nézve s óhajtottó, hogy minél szélesebb körökben elterjedjen.

Dr. Versényi György.

A keresztyénség és a philosóphia.

Kaftan: Das Christentum und die Philosophie. Berlin, 1896.

Azok között, kik elsőnek védelmezték meg a keresztyénséget philosóphiai eszközökkel, Justin a vértanú tűnik ki a hit és szeretet műveiben egyaránt gazdag és keresztyénség történetéből. A keresztyén hitűségét vértanúságával is megpecsételt eme férfi magát »a keresztyénséget philosóphiának, sőt az igaz s mindenkit kielégítő philosóphiának« mondotta.

Justin és kortársainak értelmében a philosóphia egészben véve egyrészt »a bölcsesség szeretete s a tudományos ismeret megszerzésére való törekvés«, másrészt »arról szóló tan, hogyan kell élnünk s a dolgokat helyesen megfíelnünk«, vagyis összefoglalása annak, a mit mi ma vallásnak és morálnak nevezünk. A miért is a keresztyén hit istenismeret s a világnak legfőbb ismerete«, tehát a hit lényegileg rokon a jó philosóphiával.

A keresztyénség nem mint a többi philosóphéma emberi találmány, hanem isteni kinyilatkoztatás s közvetlen bizonyosság. A keresztyénség a valódi philosóphia, mivel istentől adatott közvetlen bizonyosság s az örök élet záloga. Keresztyénség és philosóphia tehát Justinéknál nemcsak a közvetlen megegyezésnek, hanem egyúttal a benső egységnek viszonyában áll egymással. A keresztyénség közelebből a vallást a morállal legszerveesebben összekötő vallásos hit, a melynek álláspontján a világnak helyes értelmezése is van megadva. »Es verbindet uns mit Gott und lehrt uns unser Leben auf Gott richten und die Welt aus Gott verstehen« mondja egészen helyesen *Kaftan*.

De mi már most közelebből a philosóphia? Feleljen e sarkalatos kérdésre a régebbi és újabb philosóphiai gondolkodásnak nagymestere: Aristoteles és Kant. Aristoteles szerint »a philosóphia a lét utolsó alapjainak vagy első okainak tudománya«, míg Kant szerint »a legfőbb jóról szóló tudomány.«

Aristoteles tehát a philosóphiában »az utolsó alapok tudományát« látja. Centrális vagyis alaptudomány az, a mely mint ilyen az elméleti kutatás birodalmának királynője s kincseinek leghibebb őrzője. A tudomány eme birodalma ugyan változatos és sokfélék annak feladatai E birodalomban minden tudományág egy egy sajátos mezőt művel. Se egy ember, se egy korszak, se egy nemzet nem végezheti a nagy munkát. A munka szét van osztva a nemzetek között, a melyek belső fejlődésük törvényét követve, egy egy részét elvégzik Aristoteles a philosóphián a tudást, a tudományt a maga teljességében értette s az egyetemességben ismerte föl a philosóphiai gondolkodás bélyegző sajátosságát. A philosóphia az egyes tudományok összekötő kapcsa; rendszeresítése, összefoglalása az emberi tudásnak, vagyis egyetemességénél fogva a tudományok tudománya, a tudás a

magá egészében. Az egyes tudományok lerakódó központi helye a filozófia, melynek munkája és feladata ott kezdődik, a hol a pozitív tudományok végződnek. Főcélja mindig az összefoglalás s az egységesítés.

Im ez a filozófia Aristoteles szerint, míg Kant abban a legfőbb jóról szóló tudományt látja, mely mint ilyen »a gyakorlati életbölcsesség mestere«.

S vajjon kizárja-e egymást a filozófiának eme két definitiója? korántsem. Még az is, ki a filozófiát centrális tudománynak tartja, méltán várhatja meg tőle, hogy gyakorlati tekintetben is szolgáljon neki felvilágosításokkal és útmutatásokkal. Hisz maga a vallásos erkölcsi élet is mint az emberi szellemi élet általában véve ahhoz a valósághoz tartozik, a melynek utolsó alapjaival foglalkozik éppen a filozófia.

A filozófia a centrális tudomány, mivel a pozitív tudományok között helyreállítja az egységet, s utolsó kimerítő feleletet ad a valólét kérdésére. S itt éppen maga az isten az, ki a valólét mögött áll, s kinek gondolatai s határozatai sajátos örök tárgyai a filozófiának. A bölcsélet legmagasabb feladata tehát az »istenfogalom« megvizsgálása és lehető meghatározása mert Brassai Sámuel »igazi pozitív filozóphiájának« szép szava szerint is »az istent ismeretlennek állítani az istentagadással határos bolondság.« De az isten egyúttal az ember legfőbb java, tehát az istenfogalom életünk legfőbb elméleti s gyakorlati gondolata. S arra a kérdésre, hogy miként emelkedjünk föl a legfőbb jónak fogalmára, nem annyira Kant, mint inkább az egész nyugati spekulatív filozófia ősatya Platon adta meg a feleletet ekképen: a dialektikai gondolkodás s az ismeret köt össze bennünket az istennel s egyedül ez vezet a legfőbb jóról való legbensőbb meggyőződésre. S ez alapon azt mondhatjuk, hogy a filozófiának Platon- és Kant-féle kettős fogalommeghatározása éppen nem zárja ki, sőt inkább kiegészíti egymást. A theológia a hitet a filozófiában adott istenismerethez kötötte, míg másrészt a filozófia az istenismeretet tudományosan értékesítette. A kettőnek egysége a dogma, a melyről Harnack, a berlini egyház- és dogmatörténetíró egészen helyesen mondja, hogy az »ein Erzeugniss des griechischen Geistes auf dem Boden des Evangeliums«.

A filozófia s a keresztyénség ez organikus egygyéképzését megszüntette az egyházi reformáció s a modern tudomány. A reformáció a vallásos hit és a filozófia régi egysége alapgondolatának végét vetett, kétséget emelt az ellen, mintha a gondolkodás s az ismeret volna az ember lényege, s helyébe a cselekvő engedelmisségben nyilvánuló gyakorlati erkölcsi feladatokra fektette a fősúlyt. A keresztyénséget Lutherék gondosan elkülönítették a filozófiától, mely világnézet szoros következménye — mint Überweg igen szépen mondja — minden filozófiának megszüntetése lett volna a hit

közvetlensége és bensősége javára. Később azonban az új egyház-szervezetrel kapcsolatos tanrendszer szükségességének kifejlődésével a filozófia, különösen Aristoteles, mint a tudományos forma mesterének nélkülözhetetlenségéről győződött meg a reformáció, bár Lutherben és Melanchthonban továbbra is az egyházi reformátor s a praeceptor képezi a döntő mozzanatot.

Még nagyobb mértékben szüntette meg a keresztyénség s a filozófia, tehát a hit és a tudás közötti egységet a modern tudomány. A pozitív tudományok története azok emancipációjának története attól a filozófiától, a mely minden kutatást és tudományos ismeretet az istenismeretre vezetett vissza. E történet a teológiától való emancipálás történetének is mondható. A modern tudományosság a hagyományos gondolatok helyett a tapasztalásra s a matematikára, s a tekintély elvén alapuló legendák helyett a történeti oknyomozásra s a philológiai kutatásra fektette a fősúlyt. Közelebről a modern empirikus természettudomány tagadta azt, mintha az ismeret volna a legfőbb jó s mintha a tudás mint olyan vezetne az istenhez. Azóta, mint a közép kori scholastika hanyatlása idején, külön külön úton halad a keresztyénség s a filozófia, s mindegyik önálló háztartásra törekedvén, a teológusok s a filozófusok közötti consensus megszűnt az egész vonalon.

S mégis nagy igazság rejlik Justin a vértanú ama tételében, mely szerint »a keresztyénség a valódi filozófia«. Emlékezzünk csak vissza arra, a mit fentebb a filozófia kettős felfogásáról mondtunk, a mely szerint az vagy centrális alaptudomány, vagy pedig a legfőbb jóról szóló tan. Láttuk azt is, hogy mindkét felfogás hosszas kombinációk után az egységnek a viszonyában állott egymással, s csak később bizonyultak be tarthatatlanoknak ez egységet közvetítő és megállapító gondolatok. Mi hát ezek után a valódi filozófia? Kant találta el az igazit akkor, a midőn a filozófiát a legfőbb jóról szóló tudománynak definiálta. A filozófia másik felfogását, a mely szerint az centrális alaptudomány, a modern tudomány fejlődése megdöntötte, s itt különösen Kant volt az, ki Kanten szép szava szerint — »das direkte Band zwischen der wissenschaftlichen Welterklärung und dem philosophischen Weltverständnis zerschnitten hat.« Ennek felismerésében s általában az ismeret kritikája terén rejlik Kant óta a filozófiai kutatás feladata. A külső tapasztalás világa a belső tapasztalatnak s nagy gyakorlati motívumainak van alávetve, mert hát a természet tudomány útján a világ filozófiai értelmezésére el nem juthatunk. Ez vezetett Schopenhauernél arra a tételre, hogy az akarat, a »Ding an sich«, tehát a dolgok eleje és veleje.

Tehát annál marad, hogy a filozófia nem centrális alaptudomány, mivel sem a természettudomány, sem pedig a pszichológia nem vezet reája. Sőt inkább a filozófia, mint Kant tanította, a legfőbb

jóról szóló tan. Mert egyedül a legfőbb jónak eszméje az, a melynek alapján a világ és az élet helyesen felfogható. Kant mellett Platon is hívható fel tanúbizonysággal arra, hogy nem az ismeret, hanem az erkölcsi akarat és cselekvés az ember legfőbb szellemi funkciója, a miért is az erkölcsi cselekvés felette áll annak a gondolkodásnak, a melylyel a legfőbb jónak eszméje fel nem fogható. Ez más szóval így is kifejezhető, hogy nem a logikai, hanem az erkölcsi téren keresendő a szellem lényege. A legfőbb jónak eszméje, mint észeszmé az, mely az emberi szellem háztartásában az erkölcsi akaratnak és cselekvésnek biztosítja az első helyet. Bár a gondolkodás és az ismeret az emberi szellem egyetemes eszköze, de valódi tartalma e szellemnek az akarat, a személyes élet, tehát a személyek kölcsönhatása terén keresendő. Egyedül az istennek vagy a vele azonos legfőbb jónak gondolata az az igazság, a mely a filozófia örök tárgya és alapja, a miből viszont következik, hogy egyedül a legfőbb jónak ethikailag feltételezett eszméjében van a világ helyes értelmezésének egyetlen kulcsa.

Im ez az igazi filozófia, mely a részletekben való eltérés mellett is lényegileg Kant nyomdokain halad, s egyúttal a keresztyén hit útjaira vezet. E hit is a legfőbb jónak eszméjén alapul, vagyis azon az eszmén, mely az erkölcsileg cselekvő engedelmességet fölébe helyezi a tudásnak és ismeretnek az emberi szellemélet világában. Mert mint keresztyének tudjuk, hogy nincs üdvösség igazság nélkül, s hogy senki sem ismerheti meg az igazságot, ki nem cselekszi a menyei atya akaratát. Ez más szóval annyit jelent, hogy a keresztyénség ugyanazon az úton vezet az igazságra, mint a Kant nyomdokain haladó filozófia, úgy hogy ma a hit s a tudomány közötti egység nem holmi spekulatív theóriák, hanem az erkölcsi célok terén keresendő.

De ha érintkezik is egymással a keresztyénség s a legfőbb jónak eszméjén alapuló filozófia, hit és tudás mégis különböző valami. A filozófia a tudománynak szabadon mozgó jellegével bír, mely, mint ilyen, új meg új alapokat és okokat keres, önmagát folyton javítja s a jobb belátásnak hódol, míg ezzel szemben a hit épen az isteni kijelentés által való benső erkölcsi megkötöttségében folyton és folyton nyer erejében és közvetlen bizonyosságában. A filozófia általános gondolataiból meg nem élhetünk. Egyedül a kijelentés szabaddokká tesz bennünket a hitben s közli velünk a minden kétségen felül álló üdvözítő igazságot. A mint valljuk, hogy »nincsen senkiben másban üdvösség, csak a Jézus Krisztusban«, épen így valljuk azt is, hogy »ő az út, az igazság s az élet.«

A keresztyénség a valódi filozófia, mivel az isteni kijelentésen alapuló közvetlen bizonyosságot nyújtja s az örök életről biztosít. Éppen ezért a szellemi élet óriási változásai mellett is igaza van Justin a vértanúnak, hogy a keresztyénség a valódi filozófia,

mivel istenben gyökerezik s az örökkévalóság jelegét viseli magán. A sok philos. rendszernek téves tanú-ágokban gazdag története csak megerősíti e magasabb értelemben vett keresztyén philosophia örökké valóságát.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.

Gritti Lajos élete.

Ludovico Gritti. Eine Monographie. Von Dr. Heinrich Kretschmayer. Wien, 1896. (Aus dem Archiv für österr. Geschichte Bd. LXXXIII. separat abgedruckt.) 8-r. 105 lap.

Érdekes és minket közelről érdeklő munka jelent meg nemrég fenti czímen a bécsi tud. akadémia kiadásában Fialat szerzője a bécsi osztrák történetkutató oklevéltani intézet végzett növendéke, a ki Huber Alfonz tanára buzdítására fogott e magyar történeti tárgyú munkába. Ezúttal e buzdítás nem is volt eredménytelen, mert bár szerzőnk nem tud magyarul, baráti kézből felhasználhatta a mi irodalmunkat is, melynek minden Grittire vonatkozó adalékát értékesítette, sőt a mi rólunk szóló külföldi kiadványokban olyan ritkaság — a munkájában előforduló magyar hely- és személynevek is hibátlanul vannak írva. Még is sajnálnunk kell, hogy szerző maga nem olvashatta Révész Ferencz ép folyóiratunk 1890. évi folyamában megjelent hasonló tanulmányát, mert így néhol vonzóbbá tehetné volna dolgozatát, élénkebbé leírását, a hol pl. hazai viszonyainkat, a mohácsi vész utáni közállapotokat ismerteti s egyúttal kiigazíthatná volna Révész monografiája néhány hibás adatát, a mit most öntudatlanul tesz meg, anélkül, hogy azokra mindig rámutatna. Dolgozata különben alapos készültségre, helyes tájékozottságra és nagy szorgalomra vall és teljesen kimeríti tárgyát, bár néhol bővebb is lehetne jellemzéseiben. A meglévő irodalom mellett, kutatót és kutattatót nemcsak külföldi levéltárakban, de a hazaiakban is, összesen valami 36 gyűjteményben; s ez lelkiismeretességét dicséri, mert egyébiránt az eredmény nem áll arányban ügylátszik a ráfordított fáradság nagyságával, mivel munkája végén mindössze is 22 kiadatlan oklevelet közölhet a mi országos levéltárunkból, továbbá a körmezbányai és brassói városi, a besztercei vármegyei, a bécsi cs. és kir. állami, a brüsszeli és velencei levéltár-ból, melyek valami lényegessel bizony nem igen szaporítják Gritti élet-rajzi adatait.

De azért érdemes volt tárgyával foglalkozni, s ép külföldi írónak, a ki elfogulatlanul ítélve, Grittit igazi kalandornak jellemzi, a kit esze és pénze Sztambulból hazánkba hajtva, országkormányzóvá tett s elbizakodott nagyravágyásában még a korona elérésére is gondolt!

Gritti e legújabb monografiáját a Révészével párhuzamosan ismer-tetjük, (melylyel terjedelmére nézve is megegyezik) hogy kijavítsuk ennek

nehány téves dátumát, s könnyebben rámutathassunk egyúttal amannak gyengéire is.

Az eredetileg Gratolani nevű családból származó Gritti Lajos 1480-ban született Konstantinápolyban s nem 1501-ben, vagy „nehány évvel előbb“, a mint eddig tudtuk. Atyja kiszabadulván török börtönéből 1496-ban (s nem 1502-ben) hazatért Velenczébe és fiát a páduai egyetemen taníttatta; de törvénytelen születése elzárván előle a velencei szolgálatban való haladás útját, tíz év múlva 1507 vagy 1508-ban a török fővárosba ment kereskedőnek. Minden üzlethez értvén, itt néhány év alatt nagy hírre és vagyonra tett szert, a mi őt a portán is kedvelt emberré tette; üzleti ügyeiben sokszor elhajózott Velenczébe s az olasz kikötőkbe, s egy erre vonatkozó adat vezette félre Révész, azt hívén, hogy még 1517-ben is Olaszországban tartózkodott.

Történetünkben Gritti a mohácsi vész utáni nemzeti küzdelmeinkben szerepel először, befolyásával megakadályozván a törököt abban, hogy hazánkba törve Zápolya János ellen fellépjen. Ezért, midőn annak követe Laski Jeromos 1527 december végén Konstantinápolyba ért, útasításához képest felkereste Grittit, s csak az ő közbenjárásával tudott küldetésében sikeresen eljárni; úgy hogy a visszatérni készülő Laski őt ajánlta 1528 febr. 3-án János király képviselőjéül a szultánnak.

Új szerepében Gritti híven szolgálta János király ügyét, folyton Ferdinánd elleni háborúra: izgatta a szultánt, s kétségkívül nagy érdeme van abban, hogy az, óriási seregével a következő évben csakugyan hazánkba jött és János királyt méltóságában megerősítette. A szultán kíséretével érkezett Gritti is, eleinte mint a török sereg élelmezője s midőn Buda elfoglalása után a győztes Szolimán Bécs alá vonult, Grittit a király tanácsosául a török őrséggel Budán hagyta. Gritti tehát nem követte a szultánt Bécs alá, mint Révész állítja, a mit bizonyít az a mellékletül közölt szept. 17-iki Budán írt levele is, melyben már egri püspöknek, főkincstartónak és királyi helytartónak nevezi magát; mely czímeket úgylátszik frissiben, már megerősítése napján megkapta János királytól, a mi rendkívül jellemző Grittire — bár, megvallom, ezt maga Kretschmayer sem veszi észre és említi.

A király, Ferdinánd készülődéseit látván, Grittit 1530 jan. első napjaiban a portára küldte, a ki ott töltötte jóformán az egész évet és csak okt. 10-én (s nem a vége felé) ért vissza Budára, még elég jókor ahhoz, hogy török segélyével is az ország fővárosát megvédelmezni segítse Rogendorf ostroma ellen. A németek decz. 23-án vonultak el Buda alól, mely a mienk maradt az országgal együtt; de ennek nagy ára volt, mert a ravasz olasz már aznap Magyarország kormányzójának nevezi magát Zsigmond lengyel királyhoz intézett levelében és János király karácsony másodnapján ki is állította számára kinevező oklevelét, nem annyira hálából eddigi szolgálataiért, mint inkább a helyzet kényszerűségéből, a szultán egyenes kívánságára.

E kinevezetésnek nagyon sok ellenzője volt, mert a főurak nem szívesen látták és tűrték a fondorkodó olaszt az ország élén, kivált hogy az visszaélt hatalmával s alattomban János király ellen működött, úgy, hogy a trónkereső szerencsefi bukásáig innen csak egy kis lépés maradt.

Gritti 1531 jan. végén (s nem 10-én) indult másodszor a szultánhoz, hogy a visegrádi három hónapos fegyverszünet jóváhagyását kieszközölje, s követte őt Laski is. Itt Grittit rendkívüli pompával fogadták s mindent megtettek érte, kivált, míg Ibrahim fővezér kormányon volt. Kieszközölte az egy évi fegyvernyugvást, de azért a szultán nagyban készült Ferdinánd, Gritti meg János király s a moldva-havasalföldi vajdaságok ellen, melyeket hallatlan nagyravágásában szintén megakart szerezni magának, vagy érdektársainak. Titkos üzelmei azonban kitudódtak otthon is, úgy hogy nem igen mert hazatérni, s beletelt egy egész év, mire 1532 febr. 26-án megindult Havasalföldén a szultán előcsapatjával. Nem is egy hónap alatt Tergovistére ért s ott toborozta össze moldva oláhokból álló seregét, hogy fegyveresen törjön Erdélybe s valósítsa meg terveit, ha békés úton nem sikerült. Még április 16-án is onnan csalogatja magához az iránta gyanakvó Nádasdy Tamást, de május 25-én (s nem június elején) már Brassó alatt táborozik, június elsején Sárkánynál van, aztán ostromolni kezdi a Ferdinánd-párti Nagy-Szebent, melylyel békét köt; majd országgyűlést tart, Révész szerint, jun. 14-én Vízaknán és sietve tovább haladván, Kolozsváron és Váradon át két hét múlva már Debreczenben volt és jul. 6 vagy 7-én ért vissza Budára, hol nagy ünnepélyességgel, de tettetett örömmel fogadta maga a király is, és még aznap kinevezte a magyar seregek főhadvezérévé.

Innen kezdve az események gyors egymásutánban következnek. Gritti jul. 17-én indul Eszékre a szultán üdvözlésére, s az ott vett titkos útasítások után visszatért ismét Budára, hogy aztán aug. közepén Esztergom kiostromlására siessen, a mi azonban nem sikerülvén két hónap alatt sem, gyorsan Belgrádba ment az oda vonult szultán elé s onnan János királyra kedvező hírekkel és segélylyel decz. 21-én ismét vissza Budára. Az alattomos olasz most dicsőége tetőpontján állott; számba sem vette a gyenge királyt, a vár meg volt tömve katonáival, ellenfeleit kíméletlenül tette el láb alól, mint pl. a két Ártándy-testvért, zsarolásával pedig a főurak vagyona felét követelte adóban, s ki tudja mi történik, ha a szultán parancsára 1533 márcz. 25-én Konstantinápolyba nem kell mennie.

A portán gyanúsán nézték Gritti kegyetlenkedéseit és útasításai ellenkező hatalmaskodását, de ő a mindenható Ibrahim nagyvezér segélyével tisztázta magát, hogy annál gyanútlanabbul folytathassa kétszínű szereplését abban a mozgalmas évben, melyben egymást érték Ferdinánd és János király követei, a ki az olasz ellenőrzésére

Verbőczyt is leküldte. Gritti valamennyivel tárgyalta s mindegyiket áltatta, úgy hogy befolyása is annyira megingott, hogy János királynak ép a törökök árúlták el titkos szándékát, vigyázatra figyelmeztetve őt. A király ezúttal résen is állott, Erdélyben általános volt a hadi készülődés s mindenfelé fegyverkeztek, hogy az olasz, kinek szándékaival senki sem lehetett soha tisztában, váratlanul meg ne lepje.

Mindezt azonban Gritti is jól tudta, értesülései biztosak voltak, de bízott régi jó szerencséjében és kísérő serege nagyságában, melylyel 1534 jun. 18-án elhagyta Konstantinápolyt. Két év előtti rendes útján, Oláhországon át tört be Erdélybe, s aug. 7-én ért Brassó alá, hogy ott Antal fiával és hívei seregével egyesüljön. Ezek közül Dóczy János és Batthyányi Orbán felbuzgatták Grittit, hogy végezzen régi ellenfele: Czibak Imrével, a közelben táborozó erdélyi vajdával, s midőn annak ezek az önző hazaárulók fejét vették, a közhangulat annyira felháborodott e gatzetten, hogy a trónkereső jónak látta már aug. 13-án az újonnan megerősített Meggyesre húzódni, mely előtt tíz napig táborozott, mivel a lakosok nem bocsátották be a városba, melynek minden kapuját befalazták; de aztán elfogtván a város tanácsát, végre is bevonúlhatott, hogy jobban védelmezhesse magát. Hanem ez már hiába való erőlködés volt, mert az elkeseredésökben felkelt erdélyi nemesség 40,000-nyi serege Majláth vezérlete alatt, kihez még Péter moldvai serege is csatlakozott, körülzárta a várost, melyben a kormányzó reménytelenül várta a végzetes órát. Többszöri roham után, végre szept. 29-én sikerült az ostromlóknak a várost bevenni s a magyarokat és szászokat nem bántván, csupán a törököket mészárolták le.

Gritti látván az úrúlast, lóra ülve kifutott, hogy legalább karddal kezében érje a halál, de a moldvaiak elfogták s kiszolgáltatták Majláthnak, a ki a magyarok kívánságára irgalom nélkül kivégeztették Dóczyval együtt, a kit felnégyeltettek.

Ez volt a bosszú Czibak vajda megöletéseért s a vége Grittinek, a mit Révész egyébiránt szerzőnkél élénkebben, valósággal érdekfeszítően írt le, azzal a helyes meggyőződésével fejezvé be munkáját, hogy „Gritti emlékezetén a magyar nemzet génusza nem talál semmit, a mit rajta sajnálni tudna; a fájdalom, a keserűség átka az, mely sírját őrzi Erdély bérczei között.” Ezért jól esik, ha most egy idegen író is ugyanily szellemben írja meg életét a külföld számára, a mely munkáját mindenesetre tanúságosan, sőt élvezettel fogja olvasni és használni. Mi meg elismeréssel tartozunk szerzőnek, érezvén, hogy ismét szaporodott egygyel azoknak a könyveknek a száma, melyek történetünket elfogúlatlanul, igazságosan méltatják.

Veress Endre.

A magyar jobbágyokról.

A magyarországi jobbágy állapot a Róbert Károlytól 1514-ig. Irta Nagy Benjámin. Budapest, 1896. 8-r. 62 l.

Rövid, nem kimerítő, de nem is épen értéktelen értekezés. Nagy anyagot választott a szerző, de szűk határok között tárgyalja s így nagyon természetesen, csak a főbb vonásokra szorítkozhatik.

Előszavában fölhozza, hogy a jobbágyság összefüggő történetének a megírásával, avagy csak a részletekkel is, nagyon kevesen foglalkoztak és foglalkoznak. Kegyeletesen emlékezik meg K. Nagy Sándorról, a kinek pedig a munkája nem egyéb, mint száraz kivonat az országgyűlési törvényekből, bőséges tekintettel Horváth Mihály „Magyarország történeté“-re. Aztán áttekintő pillantást vet a magyar jobbágy-ságra és ennek sajátosságát találó képben mutatja be.

A jobbágyság történetében három „természetes“ főkorszakot különböztet meg. Az első Károly Róbert koráig tart s ezt „természetes fejlődés“ nek nevezi; a második Károly Róberttől Mária-Teréziáig s ez a „vajúdás kora“, a harmadik pedig az „urbáriumok kora“, a mely 1847—48. évig tart. Egy kissé maga is merésznek tartja ezt a felosztást, de ilyen alakban nem is állhat meg. Hiszen a XIV. sz. elejéig a jobbágyok az államnak — úgyszólván — csaknem minden ellenőrzése nélkül ki voltak szolgáltatva földesuraik szeszélyeinek, s ha itt-ott tekintettel voltak is emberi jogaikra, máskor mindent sárba tiport az önkény. II. Endrének a zsidó és izmaelita tőkepénzesekhez való szomorú viszonya s a nagyok lelketlen hatalmaskodása jellemzi ezt a kort Károly Róbert uralkodásának a második feléig; a garázdálkodó urak nemcsak a várnépet (castrenses), hanem még a várjobbágyokat s a kisebb nemeseket is alattvalóikká tenni igyekeztek. Ilyen állapotok mellett senki sem mondhatja ezt a kort a jobbágyság természetes fejlődése korának.

Mindezeket szerző csak felületesen érinti, pedig itt kellett volna leraknia az alapköveket, a melyekre majd biztos kézzel építeni fog.

Az első fejezetben a jobbágynek az államhoz való viszonyát vizsgálja és néhány általános gondolat után áttér a portalis adózásra. Főbb vonásokban rajzolja a legismeretesebb dolgokat; újat nem mond, de valami szokatlant igen: „1323. évtől kezdve — szól — évről-évre minden jobbágy és az ország minden lakosa bizonyos meghatározott összeget, félfertőt ($\frac{1}{8}$ márkát) szolgáltat a régi kamarai nyereség helyett.“ Kerékgyártó Árpádot (Magyarorsz tört. II 11) idézi, de helyesen tette volna, ha egy másik zárójelben jelzi, hogy ő az $\frac{1}{8}$ márka alatt mily összeget ért a mostani vagy az akkori pénzértékek szerint; különben is szorosán a munkába vág a pénzügyviszonyok ismerése és ismeretése.

A 9—11. l. a portákkal s a kapudókkal foglalkozik s azután

hirtelen áttér a banderiális rendszer és egyéb olyan kérdések tárgyalására, a miknek csak a tized, vagy a kilenczed ismertetése után volna helye. Zsigmond 1432. évi hadi szabályzatával kezdi és nagy sietve röviden végez mindennel és szembeszökő örömmel mondja utoljára: „Immár közeledünk a török hódoltság korához.“

A 15—19. ll. nagyobb tájékozottsággal szól a subsidiumról, a melyet 1395-ben Zsigmond honosított meg s a mely később olyannyira elhatalmasodott.

A banderiális rendszerrel és subsidiummal kapcsolatban harmadik főkérdés gyanánt tárgyalja a katonaság kicsapongásait. Ez a munka szerencsésebb helyei közé számítható, de nem lett volna fölösleges a szomorú kép nagyobb megvilágosítására, ha azokból a „Regulamentum militare“-kből legalább az általa is figyelemre méltatott 1427. évit egész terjedelmében adná és ismertetné. Hiszen a mindennapi életet lehet ebből kiérezni. Majd szembeállítja a jobbágyot az állammal és a nemességgel ezek után az egyházhoz való viszonyát kezdi vizsgálni.

Szerző az egyház tizedét tárgyalva, csaknem semmit sem mond. Nem mert mélyebben belevágni, megelégszik Perger szűkszavú tudósításával, a mikor arról van szó, hogy a nemesség hogyan és miféle viszonyban volt a tizeddel és épenséggel nem fejtegeti, hogy 1415-ben a konstanci zsinatra utazó Zsigmond kíséretében lévő magyar urak János pápát mire bírták rá és hogy mi lett azután ennek a következménye. Pedig így egyik szálát a másik után fonva, könnyen rájöhethetett volna, hogy az 1437. évi parasztlázadás nem 1439-ben volt, mint ő hiszi, s hogy ekkor nem az oláhság, hanem a magyar parasztság kelt fel, bár a tized zavaros ügye még nemeseket is vitt az ő soraik közé.

A quinagesima ügyet sem tartja méltónak, hogy csak hézagosan is foglalkozék vele, úgyszintén a hussitismust sem, pedig hát nemcsak a felső vidékeken voltak a hussiták elterjedve, hanem még a Tiszántúl is ezrével. Az erdélyi 1437. évi pórlázadás ezzel szorosan összefügg, mert Erdélyben is voltak hussiták.

A továbbiakban nagyobb gonddal állítja össze adatait s főbb vonásokban bemutatja, hogy a tizedszedés nem ment mindig símán. A szegény jobbágy mindent elkövetett, hogy a visszaélésekkel szemben megvédje magát és viszont a tizedszedők sem riadtak vissza semmiféle törvénytelenségtől, hogy minél jobban kiszarolják a jobbágyot.

A jobbágnak a földesúrhoz való viszonyát tárgyalva általános ismertetésében szeme elől veszi a bevezetésben kitűzött czélt s a magyar jobbágyot egy kalap alá veszi a némettel. Így Hüllmann hatása alatt a kilenczedet olyanféle körülírással adja, mintha az nem is a történeti időben jött volna létre; majd a vitézség jutalmának mondja — ugyancsak azon hatás alatt — s a 49. l. ezzel ellenkezőleg azt látszik hinni, hogy a magyar nemesség már 1240 körül a harci dol-

gokra nem igen gondol. A kilenczedet illetőleg Hüllmann helyett mindenestre jobb volna az Anjouk politikájából idézni valamit.

A kilenczed tárgyalásánál a tényeknek mindig csak a nagyját mondja el, holott az apróságokba is bele kellene markolni, mert különben a kor képét híven föl nem tüntetheti. Így pl. nem említi fel, hogy a kilenczed a földesurakra bármennyire kecsegtető intézmény volt is, nem talált osztatlan tetszésre; a Váradi káptalan egy negyed század múlva sem intézkedik a beszédéről, mert azt hiszi, hogy bizonyosan eltörlik e veszélyes újítást. Pedig hát N. Lajos szigorú parancsban igyekszik érvényt szerezni rendeletének.

A 38—43. ll. „Urbarium“ cím alatt a jobbágy egyéb — olyan rendkívüli rendes — szolgálmányairól szól. Itt részletesebb valamivel. A következőkben a földesúr bíraskodása jogát és a jobbágyok szabad költözködését adja. Mindent csak érint, sehol sem bocsátkozik mélyebb ismertetésbe. Mintegy befejezésül ezután a jobbágy jövedelmi forrásait, anyagi és erkölcsi helyzetét vizsgálja. A munkának ez a legjobb része. Itt nem pusztán a törvénykönyv rideg betűire támaszkodik, mint munkája nagyobb részében, hanem okleveleket s feldolgozott műveket is sűrűbben használ s közvetlenséggel és melegséggel szól. Munkáját az 1514 évi pórlázadás rövid megemlégtésével végzi.

Szerzőnek jelen munkája kétségkívül csak egy jóval nagyobb és teljesebb műnek az előhírnöke s reméljük, hogy szerző a történetirodalomnak ezen legkevésbébbé művelt ágát még derék munkával fogja gazdagítani.

Gombos Ferencz A.

Különfélék.

Ponori Thewrewk Emil elnöki beszédei, melyekkel a budapesti philologiai társaságnak 1875—95. évi közgyűléseit megnyitotta, megjelentek a Budapesti Philologiai Társaság kiadványaként Budapesten 1897. 240 lapon. — Az a huszonegy év, melyről a beszédek szólanak, a classica philologia hazánkbeli történetének kora Fordították már azelőtt is, a múlt század vége óta, nálunk a classicus írókat, de tudományos kritika nélkül, az antik világ felszínes és inkább pusztá verbalismusból álló ismeretével. A régi élet mindenoldalú nyilvánulásával nem törődtek s azt hitték, valamely író fordításához elég egy mentől régibb, Biponti vagy más efféle kiadás, meg egy szótár — Páriz Pápai, no meg a mythologia, melynek a meséit különben jól tudták atyáink, de egyebet nem is kerestek benne. Teljes tudományos apparatussal egy íróhoz se láttak hozzá, hogy jól értették-e vagy nem, a felől nem szereztek meggyőződést. Elégnek tartották, ha a nyelvet magát — a latint — értik és beszélik, szinte szégyennek tartották a tudományos segédeszközök használatát. Még jeles műfordítónk, dr. Barna

Ignác is, a ki Horatiust, Vergiliust és Juvenalist elég szerencsével átültette, szinte meg volt sértődve, mikor a fönt írt könyv szerzője a Rich-féle archaeologiai szótárra figyelmeztette, hogy annak jó hasznát fogja venni, s azt felelte, hogy köszöni, de ő semmiféle segédkönyvre nem szorúl Egy emberünk volt, a ki a görög és római világ szellemébe behatolt, azt a magáéval összeforrasztotta s e megerősödött szellem kincseit két kézzel szórta szét nekünk és ez az ember Arany János volt, kinek költészete becses volna a görög tanulmányok nélkül is, de arra a magaslatra azok nélkül nem emelkedhetett volna. Mennyivel könnyebb dolga volt Goethének, a kinek számára már annyi philologus dolgozott, hogy ő aztán játszva tehetze szelleme tulajdonává azt, a mit az antik világ tudott, érzett és gondolt! Aranynak ezt a munkát is jóformán magának kellett elvégeznie. Azt ma már alig vonja valaki kétségbe, hogy classica philológiára nekünk is szükségünk van. Ezelőtt 21 évvel, mikor a Philologiai Társaság P. Thewrewk Emil buzgólkodására megalakult, Hunfalvy Pál még úgy nyilatkozott, hogy „hagyjuk a philológiát a németeknek, az az ő provinciájuk.“ De a Philologiai Társaság megvolt, megkezdte működését s P. Thewrewk Emil is megkezdte működését a budapesti tud. egyetemen és azóta egy tanári nemzedéket nevelt a hazai classica philológiának. E kötet, az ő elnöki beszédei eleven és tartalmas képét adják a lefolyt 21 év munkájának; újabb tankönyvirodalmunk és a Philologiai Közlöny pedig bizonyosságát adja annak, hogy a classica philologia művelése már meg is termette gyümöleseit. A tudományos philologia, philologiai módszer, philologiai kritika kellékeit több megnyitó beszédében oly talpraesett szabatosággal fejti ki Thewrewk, hogy a kezdő philologusnak nem ajánlhatunk jobb tájékoztatót a tudomány lényege és feladatai felől. De magyar irodalommal foglalkozó sem lehet el e könyv nélkül, egyrészt mert a magyar tudományosság történetéhez igen becses adalékokat nyújt, másrészt, mert a classica philologia eredményei, módszerei és irodalmunkhoz való vonatkozásának ismerete nélkül saját nyelvünkkel és irodalmunkkal is csak félszegesen és hiányosan foglalkozhatunk.

—i—s.

— **„Őszi Gond. Kolozsvári ködképek“** cz. a. dr. Nagy Mór újabb verses kötetet adott ki e napokban (140 l.). A hangulat- teljes szép verseknek érdekességét növeli előttünk a számos kolozsvári helyi vonatkozás. Az „Emlékezet“ csoportjába sorozott lyrai költemények után „Monológok“ s „Az évszáz végén“ borongó bölcselemi s politikai költemények következnek. Ezután jönnek a „Kolozsvári Ködképek“, mint „A szénafüven“, „Györgyfalvi angyalok“, „Donát látogatása“ (többek közt a Kárpát-egyletnél), „A fellegvárban“, „A Nádás fürdőn“, „A Csillaghegyen“ stb. „Kolozsvári Márton és György (XV. sz. szobrászok) emlékezte az ezredévi ünnepen“ stb. mind megannyi mélyen átértett és eszmékben gazdag költemények. Ára 2 korona.

A kolozsvári Ferenc-József tud. egyetem központi új épületének kiépítése gyorsan halad. A nagy négyszög épületnek a színház utczafeleli keleti szárnya 1895 szept. vétetett használatba a rectoratus. quaestura, jogi kar és könyvtár által s az ideiglenes torna és vívó helyiségek A Beltorda-u. felőli nyugati szárnyba és a Belfarkas-u. déli szárny egy részébe 1897 szept. beköltözik a bölesészeti és matematikai kar. A még fennálló régi épület lebontását s a két szárny összekötését, továbbá az északi szárny kiépítését és egy földszintes torna- és vívó-csarnok építését még a jövő évben megkezdik. A beépített és még beépítendő részek térfogatát és építési költségeit ezek a hivatalos adatok tüntetik fel.

Keleti szárny: beépítve 1303 □ m., került 227,870 frt 12 krba.	
1 □ m. került	174 frt 88 krba.
Nyugati szárny: beépítve 1100 □ m., került 194,500 frt — krba.	
1 □ m. került	176 frt 81 krba.
Beépítendő még 658 ¹⁸ □ m. à 200 frt =	131,636 frt — kr.
„ „ 1026 □ m à 176 frt =	180,576 frt — kr.
„ „ 413 □ m. à 30 frt =	12,290 frt — kr.
A még beépítendő rész költségvetése	324,602 frt — kr.
A már beépített keleti rész költsége	227,870 frt — kr.
„ „ „ nyugati rész „	194,500 frt — kr.

Az egész központi egyetem építése kerül: 746,972 frt — krba.

— **Alsófehér vármegye magyar népé-ről** szép etnografiai tanulmányt írt és adott ki Nagy-Enyeden Lázár István főgimn. tnr. Kiterjeszkedik a népélet minden nyilvánulására és éles megfigyelés alapján ad arról tiszta, világos képet. Ismerteti Alsófehér vm. magyar lakossága számát és elemeit, a népet antropologiai tekintetben, a lakóházakat felszereléseikkel, a ruházatot, táplálkozást, a népies foglalkozásokat, szokásaikat a társas életben az életkorok szerint, vallásukat s a néphitét, a népnyelvet, a neveket, elbeszélő költészetüket s dalikat. Néhány szép illustratio díszíti a jeles munkát (nagy 8r. 211 l. VI táblakép). Ára 2 frt.

— **Csanád vármegye történetét 1715-ig** megírta dr. Borovszky Samu a M. T. Akadémia megbízásából, melyből az I. kötet (A vármegye általános története) nem rég jelent meg. Már b. e. Pesty Frigyes kezdette gyűjteni az anyagot e vármegye történetére, folytatta azt az 1889. megalakult Csanádmegyei Tört. és Régészeti Társulat s 1893-ban a M. T. Akadémiát kérte föl a vármegye monografiájának megírására. A Tört. Bizottság Borovszkyt bízta meg azzal 1894 közepén s ő rövid két év alatt elkészítette az I. kötetet, mely az általános történetet öleli fel 1715-ig, a második kötet pedig a városok és községek külön történetét fogja betűrendben tartalmazni. A rövid idő

daczára Borovszky jeles művel gazdagította monographia irodalmunkat, a mely behatóbb méltatásra érdemes. (Nagy 8. r. 500 l. ára 3 frt.)

Kaukázusi Elbeszélések egy kötetét adta a ki Franklin-Társulat, Gnyevics P. P. orosz eredetijéből fordította Ambrozovics Dezső. Négy elbeszélés van benne. Mindenik a cserkeszek (a kabardok) között játszik, azon a földön, melyet a Zichy-expedíció bejárt (ez hozta a könyvet is Nagy Miklósnak, ő fordíttatta le s adta ki először a Vasárnapi Ujságban). A magyarral rokon kabardok híven és szépen vannak jellemezve bennök, úgy hogy gyönyörűséggel és tanulsággal olvashatja mindenki. Ára a szépen illusztrált kötetnek (kis 8r. 218 l.) 1 frt 40 kr.

Bácsy Jakab, regényes történet a XVII. századbeli hajduvilágból. Irta Deli. Tizenöt, a szövegbe nyomott képpel. Kiadja a Franklin-Társulat. Szerzője egyik elsőrendű történetírónk (Thallóczy Lajos), ki több jeles történeti munkával gazdagította már irodalmunkat s nemsokára Bosznia története fog megjelenni tőle. Tösgyökeres magyarságú előadásával, tárgyának eleven kezelésével, mint elbeszélő is az elsők közé tartozik. A XVII. század élénkül meg e regényében, a színhely is érdekes a bosnyákok földén. A magyar hajduk, a bosnyák mohamedán urivilág, a ferenczrendi barátok azonkori állapota változatos csoportosításban következnek az érdekes regényben. Szerző levéltári kutatásai közben, a római oratoriánusok könyvtárában akadt a leírásra, mely regényességénél fogva azonnal lekötötte figyelmét. A Neri szent Fülöp alapította oratoriánus congregáció egyik tagjának, P. Spada Virgiliusnak az elbeszélése alapján írta le ebben codexben Severanus János egy regényes életű bosnyák leánynak viszontagságos történetét. Időközben Raguzában is talált a szerző egyes adatokat s módjában lévén Bosznia különböző vidékeinek megszemlélése, megszületett a tárgyának lényegét s a kor jellemzését és színterét tekintve teljesen igaz regény. A történelmi regények műfaja nálunk teljesen el van hanyagolva. „Bácsy Jakab“ szerzője sok előkelő tulajdonsággal ébreszti föl ez iránt a figyelmet. Illusztrációi Dörré Tivadar és Túry Gyula művészi kivitelében érdekessítik a regényt. A török világ történetének egy érdekes részlete, mely kapcsolatos hazánk eseményeivel, vonzó, lebilincselő alakban és sok tanulsággal újul meg a tartalmas regényben. A díszes kötet ára 1 frt 20 kr.

Verne Gyula összes munkáiból, melyeket a Franklin-Társulat ad ki, immár hét munka jelent meg, képekkel illusztrálva. Most a nyolczadik munka kezdődik meg az 53—55-ik füzetekkel: A Robinsonok iskolája, melyet francziából Visi Imre fordított. Verne minden regénye az ismereteknek annyi gazdagságát, az előadás annyi érdekfeszítő tulajdonságát foglalja magában, hogy a felnöttek és az ifjúság közt méltán elterjedtek. Összes munkáinak kiadása mind díszes kiállításuknál, mind tartalmuknál fogva érdemes ünnepi ajándékokul s a közeledő ünnepekre a könyvpiacon egyik érdekessége. Kéthetenként egy-egy füzet hagyja el a sajtót. Egy füzet ára 20 kr. Díszes bekötési táblák kötetenkint 40 kr. Megrendelhető minden könyvárusnál.

Folyóiratok.

Az *Akadémiai Értesítő* nov. (88.) számában Kautz Gyula közli Roscher Vilmos lipcei egyet. tanár, a nemzetgazdaság történelmi iskolájának megalapítója felett tartott emlékbeszédét. *Petz* Gedeon kivonatban közli »A hangsúly a germán nyelvekben« című székfoglalóját, melyben a németből kölcsönvett magyar szavak hangsúlyáról is megemlékezik. *Mátyás* Flórián »Történeti egyezések és tévedések« cz. a. értekezik a magyar történet némely adatairól. Folyóiratok szemléje, társulati ügyek zárják be a füzetet.

A *Századok* IX. füzetében Valentinus *Bujdosó* »Lehel kürtje és még holmi« cz. a. rectificálja Dr. Szendrei János kiállítási könyvének adatait. *Thury* József folytatja »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« című eredeti forrástanulmányon alapuló, komoly figyelemre méltó értekezését. Gróf *Wilczek* Ede befejezi a Horváthy-család lázadásának történetét. Végül Repertorium s vegyes közlemények vannak.

A *Magyar Történelmi Életrajzok* XII. évf. 4. füzetében *Zichy* Antal folytatva közli Gróf Széchenyi István életrajzát. A történelmi nevezetességű kortársak arcképei, a tiszadobi Széchenyi-emlék stb. rajzai díszítik a füzetet.

Az *Ethnographia* szept. - okt. (5.) számában *Krausz* Sámuel azon régi törekvést ismerteti és méltatja, mely a magyarokat be akarta vinni a bibliai néprajzi táblába. *Istvánffy* Gyula a borsodi matyó nép életét, *Székely* Leó a gömörmegyei babonákat, *Elek* Zoltán a gömörmegyei népmondákat, *László* Elek esiki székely népszokásokat, *Richter* István a halotti szokásokat Német-Prónán és vidékén, *Melich* János a »birkás«-sal való járást Szarvason (egyik fonóház ifjúságának látogatása a másik fonóházban), *Strausz* Adolf a bolgár ünnepi szokásokat ismerteti. Társulati ügyek, apróságok következnek.

A *Turul* 3. füzetében *Petrovay* György az Hlovay-család, *Kubinyi* Miklós a Várad-Szakmáry-család, *Meliorisz* Béla a Meliorisz család, *Makay* Dezső a Csanád-nemzetség Waffa és Bogyoszló vonalainak nemzedék rendjét ismerteti. *Kropf* Lajos a II. Endre király 1217. évi oklevelének pecsétjén levő magyar czímet ismerteti. *Sch.* Gy. bemutatja Hradnai Holy Pál czímeres nemes levelét 1488-ból. *Wertner* Mór a Csák-nemzetség hont-esztergomi ágát ismerteti.

Az *1848-49. Történelmi Lapok* 19. száma egy Visszaemlékezést közöl Batthyány kivégeztetésére. — A 20. számban *Koós* Ferenc az 1849. május 7., 9., 11-én Abrudbánya környékén történt ütközeteket írja le. *Pados* János a mezőkövesdi csatát beszéli el. — A 21—23. számok az ereklje-múzeum október 17. s 18-án lefolyt ünnepségeit s a kolozsvári honvéd-emlék leleplezését írja le.

A *Protestáns Szemle* 9. füzetében *Pokoly* József az erdélyi fejedelmeknek a prot. egyházakhoz való viszonyát ismerteti. *Révész* Kálmán folytatja a budai 1791. évi zsinat naplójának közlését. *Földvály* László adalékokat közöl a XVII. század első felében élt Simándi Bodó Mihály alsó-dunamelléki ref. püspök életéhez.

Múzeum-Egyleti Értesítő.

I. Szakosztályi ülések.

Szakosztályunk nov. 21. d. u. 4 és 5 ó. választmányi és havi ülést tartott Szamosi János elnöklete alatt.

A vál. ülésen elnök a pénzügyekről tett jelentést s titkár a beérkezett értekezéseket mutatta be.

A havi ülésen 1. dr. Gál Kelemen Az aesthetika megalapítójáról (Baumgarten Sándorról) írt értekezését olvasta fel. 2. Téglás Gábor „A székely-udvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője“ cz. értekezését mutatta be a titkár. Mindkettő az Erd. Múzeumban fog megjelenni. 3. Új tagokul felvették: Schichmann Endre, dr. Erdélyi Károly, Kozár Ferencz, Wagner Antal, Baksay József, dr. Móczár József r. k. főgymn. tanárok (aj. dr. Hám Sándor főgymn. igazgató), Polgári Károly ref. lelkész Sajó-Szt.-Andráson, Radvasz Árpád tanár Sz.-Udvarhelyt (aj. elnök); Gombos Ferencz Albin, Kelemen Lajos, Seprődi János, Szukup János, Ranezay József tanárjelöltek (aj. titkár).

II. Erdélyi Múz. millenniumi közgyűlés.

Az Erd. Múzeum-egylet ez évi közgyűlését millenniumi emlék-ünnepvel kötötte össze decz. 2-án. A millenniumi ünnepet d. e. 11 órakor tartotta a Városháza nagytermében díszes közönség jelenlétében. Gróf Esterházy Kálmán elnök nyitotta meg a gyűlést a következő beszéddel:

Tisztelt ünnepi Közgyűlés! Habár a nemzet ezeréves fennállásának ünnepelésében az Erdélyi Múzeum-egylet közgyűlése talán az utolsó, de azért abban nem az utolsó helyet foglalja el; hiszen a Múzeum-egylet eredete, törekvései, kitűzött céljai, fejlődése szoros összefüggésben vannak a nemzet művelődésének utolsó félszázados történelmével az erdélyi részekben; alapításánál az elszánt áldozatkész hazafiság állott őrt, de arra már jóval a kezdeményezése előtt azon erős meggyőződés készítette és érlelte az eszmét, hogy Európa polgárisodott nemzetei között a magyar csak úgy foglalhat helyet és lehet vezér hazájában, ha művelt, műveltség nem lehetvén tudás nélkül, a tudás pedig az erő, mely fentart és előbbre visz. A nemzet létéért való véres küzdelmek és harczi riadalmak mellett is művelődésre mindig gondot fordított, másképp nem juthatott volna oda, hogy oly eszméket tápláljon és azok által vezéreltesse magát, melyeknek kivitelével a nemzeti művelődés alapjait rakta le, a humanismus classicitása, melylyel a nemzet már bírt, tette lehetővé azt. Hogy mennyi gond és fáradság, milyen kitartás és észszerű eljárás kívántatott az idők mostoha volta mellett ahoz, hogy valamennyire a várakozásnak megfelelő alkotás jöjjön létre, ezt a Múzeum-egylet múltja is bizonyítja; a jövőnek épített és folytonos munkássága is oda irányul; az egylet természetének mivolta az, hogy feladata bevégezve nem lehet; élő szervezet, mely fenállását, megújodását céltudatos munkájával eszközi ezzel szolgálván közvetve és közvet-

lenül a nemzet művelődését, azért annak ezeréves fenállásának ünneplésében nem az utolsó helyet foglalja el.

A közönséget, mely megjelenésével ünnepi közgyűlésünket megtisztelte, üdvözölve, a közgyűlést megnyitom.

Azután dr. *Finály* Henrik főtitkár tartott felolvasást a Múzeum-egylet múltjáról és hivatásáról, melyet jövő fűzetünkben közlünk.

A közgyűlés hivatalos része d. n. 4 órakor ugyanott ment végbe gr. *Esterházy* Kálmán elnöklete alatt, melyen dr. *Finály* Henrik a következő titkári jelentést olvasta föl:

Tisztelt Közgyűlés! Ma az 1896. év december 2-ikát számláljuk és csak ma jutunk hozzá, hogy az 1895. évi működésünkről számot adjunk.

Miért kellett nekünk ez évi rendes közgyűlésünk megtartását csaknem az év végéig halasztanunk, annak sok és sokféle oka van. Főoka mégis az, hogy ez áldott jubiláris év folytában az országos nagyszerű ünnepek oly sűrű sorban követték egymást, hogy oly szerény módú és körű testületnek, a milyen múzeum-egyletünk, folyton hátrálnia kellett, ha nem akarta magára venni a szerénytelen toladás szemrehányását; de meg embereink is oly sokfelé voltak igénybe véve, hogy néha még választmányi ülést se birtunk összehívni; hogy lehetett volna ily körülmények közt egy közgyűlés összehívását kockáztatni?

Ma valahára össze tudtunk gyűlni, a mikor már csaknem kifogytunk az esztendőből, azért célszerűnek látszik minden hosszas bevezetés nélkül egyenesen a számadáshoz fogni.

Az 1895. év folytában az igazgató-választmány mindössze nyolcz ülést tartott, a melyekben a felvett jegyzőkönyvek tanúsága szerint 98 határozatot hozott; a levéltár irománylajstromába beiktatott ügyszabályok száma 84-re megy, a melyek aztán a tárgymutatóba is be vannak vezetve.

Az ügyszabályok és határozatok túlnyomó többsége a dolog természeténél fogva ügykezelési intézkedésekre vonatkozik és mint annak rendje szerint végleg elintézett ügyek már ma nem bírnak aktuális érdekekkel, annál kevésbbé, mivel elvi jelentőségű kérdések nem forogtak szőnyegen, hanem csak a közgyűlési határozatok és alapszabályok útasításaiban előre megállapított teendők végrehajtása. Mégis van egy pár határozat, a melyet külön meg kell említeni.

Az egyik a június 5-iki V-ik ülésben a jegyzőkönyv 55-ik száma alatt hozott határozat, a melyet a természeti táruk óreinek egy beadványa idézett elé, és a mely a természettudományi gyűjtemények óreit felhatalmazza, hogy az évi költségvetésben számukra előirányzott általánösszegeket utólagos elszámolás kötelezettsége mellett évnegyedi részletekben előre vehessék fel a pénztárból; ez összegek rendszeresen mindig a legközelebbi évi közgyűlésen elszámolandók ugyan, de az esetleg el nem fogyott részeket átvehetik a jövő évre és csak minden két év múltán tartoznak a netaláni maradékokat az egyleti pénztárba beszolgáltatni.

A másik a szakosztályok kívánatára az alapszabály módosítására vonatkozó indítványa az igazgató-választmánynak, a mely a ma kiosztott tárgy-

sorozaton ki van nyomtatva, és a mely felett határozni a mai közgyűlésnek lesz egyik teendője.

Az állammal, illetőleg a helyi Ferencz-József tud. egyetemmel újlag megkötött és tetemesen módosított szerződés miniszteri megerősítése már a június 5-iki ülésben be volt jelenthető, de az erre vonatkozó május 17-ikén 22,235. szám alatt kelt miniszteri leirat a szerződés 2-ik pontjának érvénybe lépését függőben tartotta. Azóta egy megtörtént miniszteri intézkedés mutatja ugyan, hogy már ez a pont érvénybe lépett, de hivatalos értesítést erről az egylet mai napig nem kapott.

Igen sokat foglalkozott az igazgató-választmány az ezredévi kiállítás előkészületeivel, valóságos intézkedés ez ügyben azonban csak a folyó 1896. évben történt.

A választmány működéséről szóló jelentés ezzel be volna végezve, de hátra van még egy pár eseménye az 1895. évnél, a melynek bekövetkezésére a választmány semmi tekintetben se folyt bé, de a melyek azért mégis igen nevezetes mozzanatai az egylet 1895-iki történelmének. Ez évben ugyanis eltávozott körünkből dr. Koch Antal, föld- és ásványtani gyűjteményünk őre és dr. Genersich Antal, mind a ketten ügybuzgó tagjai igazgató-választmányunknak. Elhúzta őket tőlünk az országos központ hatalmas vonzó ereje. Ok ugyan, bárhol lesznek is, mindig ékességei lesznek annak a helynek, a melyet elfoglalnak; de miránk nézve eltávozásuk érzékeny veszteség, ha szinte nem kétkedhetünk is, hogy az illetékes körök gondoskodni fognak megürült helyeik méltó utódokkal való betöltéséről.

Egy más érzékeny veszteség érte egyletünket Cseh Lajos tagtársunk elhunytával. Egyike volt ő az egyletnek és a választmánynak legrégebb, legbuzgóbb és legrokonszenvesebb tagjainak, a ki évek hosszú során át tanácsos és tettel fáradhatatlanul működött egyletünk érdekében. Legyen áldott emléke, a melyet szeretettel és kegyelettel fogunk fentartani az utókor számára.

Méltóztassék e jelentést és a sorban utána következőket szíves tudomásul venni és azután meghozni bölcs határozataikat a jövőre nézve.

A gyűjteményekről szóló jelentések során dr. *Ferenczi* Zoltán könyvtárigazgató a könyvtár állásáról a következő jelentést olvasta fel:

Tisztel. Közgyűlés! Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1895. évi működéséről a következőkben van szerencsém beszámolni:

I. Az 1895. évben a könyvtár gyarapodott vétel útján 249, ajándékban 515, köteles példányban 491 kötettel és füzetrel. Összes gyarapodás e szerint 1253 kötet és füzet. Könyveket adományoztak: Bóhm Mihály, Berlini akadémia, M. T. Akadémia, Palacky, A budap. nemzeti múz. növénytani osztálya, dr. Gyalui Farkas, A Katonakör, Ferenczi Zoltán, Flatt Károly, Réső Emil, A bécsi eszáz. t. akadémia, A pozsonyi takarékpénztár, Esztergomi érseki hivatal, Velics László, Tóth Imre, Janet Charles, dr. Schneller István, Weisberger Ödön, Földmiveltésügyi minisztérium, Képviselőház, Reizner János, Nyíri Elek, dr. Szamosi János, dr. Márki Sándor, Hory Béla, Széchy-Lorenz Josephine úrnő,

dr. Abt Antal, Veres Endre, br. Bánffy Dánielné öceja, Kiss Bálint, Kaliáni Ádám, Belügyminiszterium, Budapest főváros tanácsa, dr. Finály Henrik, Kovács Pál, dr. Schulek Vilmos. Az ajándékok közül, mint nagyobbak, kiemelendők az özv. br. Bánffy Dánielné öcejéé, ki mint már megelőző évi jelentésben szerencsém volt kiemelni, a *Vasárnapi Újság* egy teljes pompás gyűjteményét s 1852-től egy teljes szinlapgyűjteményt adományozott, az 1895. évben adományozni méltóztatott az *Über Land und Meer* 45 kötetét, a *Vasárnapi Újság* 1890—1894. évfolyamát, a *Magyar Geniusz* I. évfolyamát és egy csomó *Fővárosi Lapok*-at, melyekből saját hiányos példányunkat pótoljuk ki; továbbá a Kaliáni Ádám úrét, ki 37 művet 37 kötetben, számos képet és czimerrajzot, dr. Finály Henrik úrét, ki 7 művet 23 kötetben s a dr. Márki Sándor úrét, ki 5 művet 11 kötetben adományozott. Az adományok legnagyobb részét egyébként az itt föl nem sorolt eserepéldányok teszik, melyek szépen kárpótolják egyletünket egyebek mellett a kiadványaira tett költségekért, kivált az orvos-természettudományi szakosztály részéről. A vétel útján szerzett könyvekre kiadatott 1020 frt 68 kr., könyvkötetésre 420 frt, vegyesekre s részben szintén könyvekre 187 frt 70 kr., összesen tehát 2428 frt 38 kr.

A könyvtári munkálatok közül kiemelendők a következők: A szakkatalogus teljesen elkészülvén, ennek folytatólagos kiegészítése az új könyvekről állandóan megtörtént s így állandó teljes szakezisztár áll a tudományal foglalkozó közönség rendelkezésére. E tekintetben hátralék semmi sincsen. Továbbá ismeretes, hogy 1895 év október—november havában az egyetemi könyvtárral együtt az erdélyi múz.-egyl. könyvtára is a kijelölt új helyiségbe költözött át az új egyetemi épület színház-utczai szárnyának I. emeletére. A költöztetés összesen 6 hetet vett igénybe, melynek költségeit a nm. vallás- és közokt.-ügyi miniszterium fedezte. Azonban egyletünk egyrésztől Gazelli Árpád egyet. apidíjas úr, másrésztől Borbély Márton s László József szolgák buzgalmát e nagy munka körül jutalmazni kívánván, 20—20 frttal járult a nm. vallás- és közokt.-ügyi miniszter úr által kiutalt jutalomhoz. Meg kell említenem, hogy e helyiségben könyvtárunk, noha szintén csak ideiglenesen, az előbbinél jóval kellemesebb, száraz és egészséges helyiséghez jutott; azonban jóval szűkebb az előzőnél, úgy hogy a legközelebbi jövőben már szükséges lesz a helyiségek szaporítása, különösen azért, mert könyvtárunk évről-évre nagyobb gyarapodását örvendetes tény gyanánt kell kiemelnem. Ezzel kapcsolatban örvendetes tényként kell jeleznem azt is, hogy egy modern berendezésű, egészen önálló könyvtáráépület emelése elhatározott tény a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban s e célra egyetemünk t. Tanácsa közbenjárására Kolozsvár város nemes közönsége ingyen telket ajánlott fel a Bel- és Kül-Torda-utczák szegletén 1050 m² m. terjedelemben. Ezzel kapcsolatban áll más részről az a terv, hogy a jelenlegi színházi telket vegye meg a vallás- és közokt.-ügyi miniszterium s oda, mint szomszédos telekre épüljön a könyvtár, minthogy a telek is nagyobb, majdnem kétakkora s így a jövő terjeszkedés inkább lehető. E terv is mindenesetre komoly figyelemre és tanulmányra való; azonban egy modern berendezésű könyvtárt csak akkor lehet ráépíteni, ha a

rajta álló jelenlegi összes épületek lerontatnak s ez csakugyan a *conditio sine qua non*. Előre haladt a kéziratár fokozatos rendezése is s ebből foly az, hogy ennek ujonnan rendezett részéből már is becses adalékokat bocsáthattunk a történelemmel foglalkozók rendelkezésére; azonban a haladás csak lassú lehet, mert munkaerőnk kevés és igénybe vett el nem halasztható tennivalókra, melyek szintén évről-évre szaporodnak, személyzetünk pedig csak a régi.

II. Könyvtárunk használatáról a következőkben adhatok számot: az egyetemi könyvtárral közös olvasótermünkben az 1895—96. iskolai évben 10 hó alatt megfordult 5988 olvasó, kikből 1 hóra esik 750, egy napra 26. Az olvasók száma legnagyobb volt márczius hóban, átlag 20—58 között s legkisebb 1896 szept. havában, midőn 2—16 között váltakozott. Indexet könyvkivételre letettek 522 darabot, helyi használatra kiadatot 1812 mű, házi használatra 1107 mű. Általában a könyvtár használatában úgy az egyetemi, mint egyetünk könyvtáránál örvendetes a gyarapodás, a mit annak lehet és kell tulajdonítanunk, hogy először a helyiség jobb, kellemesebb; másodsor, hogy egyetemünk hallgatóságának létszáma gyarapodik évről-évre s így e tekintben folytonos és állandó növekedés lesz tapasztalható előreláthatólag. Könyvtárunk személyzetében 1895-ben változás nem történt. Kérem a t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudásúl venni méltóztassék.

A régiségtárról dr. *Finály* Henrik tett jelentést a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés! Érem- és régiségtárunk állapotáról az 1895 évben alig van valami nevezéses jelenteni valóm. Ajándékot ebben az évben éppen nem kaptunk, vásárlás útján csakis egy római császári arany pénz és két drb ezüst tárgyat bírtam megszerezni.

Nagyobb szabású szerzemény csakis a Szathmáry-féle ház lebontásából kikerült XVI. százbeli kőfaragványok sorozata, a mely három darab ablakkeretből, egy pár kőajtófélből, egynehány polczkőből és apróbb darabból áll. Ezek a faragványok igen érdekes emlékei a kolozsvári polgárházak XVI. százbeli építészeti ízlésének, de a jelenleg rendelkezésünkre álló helyiség szűk volta miatt csak éppen halomra rakva bírtam a folyosón elhelyeztetni. A bontás közben egy pár szemöldökköl el is tört, illetőleg régi törés következtében ketté vált, de hja nincsen és igen könnyű lesz, ha majd régiségtárunk végleges elhelyezése kerül sorra, ezeket a kőtöredékeket úgy összeilleszteni, hogy a törés alig fog látszani.

A város területén a csatornázás czeljából végrehajtott földmunkák alkalmával meglehetősen számmal kerültek napfényre római régiségek hol ép példányai, hol érdekes töredékei. E régiségek tulajdonjogát a város tartotta fenn magának. És igyekeztem ugyan mindannyiszor a hely színére sietni, mihelyt valamely leletről értesültem, fel is jegyeztam magamnak az egyes leletek tárgyait és lelőhelyeit, de a tárgyak átengedését nem tudtam kieszközölni. Azt mondták, hogy létesítendő városi múzeum számára tartják fenn. Megvannak-e még és hol vannak, nem tudom, de alig ha nem sikkadt el egy tetemes része.

A mi régiségtárunk jelenleg üres. Egyenes felszólításra számos tárgyat küldöttünk fel az ezredéves kiállításra és noha külön tért a múzeumunk kijel-

lítmányai számára nem foglaltunk el, tárgyaink száma és minősége tekintetében a kiállítók első sorában állottunk, meg is nyertük a kiállítói nagy érmet; de a kiállítványainkat még csak most csomagolják Budapesten.

Mi lesz jövőre, hányszor leszünk kénytelenek a gyűjteményt költöztetni, a míg végleges helyére jut, azt bajos megmondani. De már azt bizonyosan tudom, hogy ha az új helyiség elég világos és tágas lesz arra, hogy a gyűjteményt kényelmesen és tetszetősen felállíthassuk, régiségtárunk igen előkelő helyet fog elfoglalni a hazai hasonló gyűjtemények közt és sokkal jelentősebb lesz, mint a milyen vidéki múzeum lenni szokott.

A többi, a másik szakosztályhoz tartozó gyűjteményekről és a szakosztályok működéséről szóló jelentések után dr. *Békésy* Károly pénztárnok tett jelentést s négy megüresedett vál. tagsági hely töltetett be dr. *Esterházy* János gr., *Szabó* Dénes, dr. *Szamosi* János és *Koch* Ferencz által.

III. Szakosztályi felolvasó ülés.

Szakosztályunk decz. hó 13-án (vasárnap) d. e. 11 ó. diszes és nagyszámú közönség előtt népszerű *felolvasó ülést* tartott a Városháza nagytermében, melyen *Szamosi* János elnöki megnyitója után 1. *Butyka* Dezső: „*Örményország*“ cz. értekezését mutatta be dr. *Márki* Sándor alelnök; 2. *Finnály* Henrik egy XV. sz. kolozsvári pecsé nyomót mutatott be; 3. *Moldován* Gergely „*A hunyadmegyei oláhok közt*“ tett észleleteit ismertette; 4. *Szádeczky* Lajos a „*Báthory-ház*“ legendájának keletkezését fejtette meg. Az Erd. Múzeumban fognak megjelenni.